

Karlova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav jižní a centrální Asie
Indologie

IKONOGRAFIE A KULT ŠIVY

The Cult and Iconography of Shiva

Bakalářská práce
Nami Halíngten

Praha
2014

Vedoucí práce:
Mgr. Martin Hříbek, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Martinu Hříbkovi, Ph.D. za konstruktivní kritiku a odborné rady k této diplomové práci.

Dále děkuji neznámé dámě z neznámé krajiny, která mne na oslavě Losaru zčistajasna obdarovala potřebnou literaturou.

Můj dík patří i všem přátelům - sympatizantům kulturního dědictví Indie za podporu a motivaci ke zpracování tohoto tématu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/diplomovou/rigorózní/dizertační práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis autora

Abstrakt

Cílem této práce je vytvořit přehledné pojednání o ikonografii a kultu jednoho z nejvýznamnějších nábožensko-mytologických symbolů hinduistické tradice. Práce je rozdělena do tří hlavních kapitol. V první kapitole bude pojednán původ božstva a jeho

postavení od předárjovských kultur po současnost. Druhá kapitola popíše jednotlivé tváře, formy zobrazení Šivy, jeho ikonické a neikonické podoby, atributy a jejich symboliku. Třetí kapitola shrne formy uctívání Šivy, nejdůležitější chrámy, poutní místa a svátky spojené s jeho kultem.

...

This thesis aims to be a comprehensive essay on the cult and iconography of one of the most significant religious and mythological symbols of the Hindu tradition. The essay is divided into three main chapters. In the first chapter, the origin of Shiva will be discussed, beginning from the pre-Arian cultures to the present days. The second chapter will describe the various faces and forms of imaging Shiva, his iconic and aniconic shapes, as well as his attributes and their symbolism. Various ways of worshipping Shiva, his most significant temples, places of pilgrimage and feast days connected with Shiva's cult will be mentioned in the third chapter.

Klíčová slova:

Šiva, Rudra, šivaismus, hinduismus, indická mytologie, indické náboženství

...

Shiva, Rudra, Shaivism, Hinduism, Indian mythology, Indian religion

OBSAH

ÚVODEM.....	6
1 ŠIVA V MYSLI – KÝM JE A ODKUD POCHÁZÍ.....	7
1.1 POČÁTKY FORMOVÁNÍ SYMBOLU BOHA ŠIVY.....	7
1.1.1 Proto-Šiva.....	7
1.1.2 Rudra.....	9
1.2 VÝVOJ RUDRA-ŠIVY.....	11
1.1.3 Šatarudríja.....	11
1.2.1 Švétášvatarópanišad.....	13
1.2.2 Ostatní.....	14
1.2.3 Závěrem.....	15
2 ŠIVA V OKU – VLASTNÍ IKONOGRAFIE.....	18
2.1 ZÁKLADNÍ ATRIBUTY PURÁNSKÉHO ŠIVY - MAHÁJÓGINA.....	18
2.2 ŠIVA - NIČITEL.....	21
2.3 ŠIVA – JÓGIN	22
2.4 NATARÁDŽA – TANEČNÍK.....	23
2.5 JINÉ PODOBY.....	25
2.6 LINGAM.....	26
2.7 SYNOVÉ.....	27
2.7.1 Skanda.....	27
2.7.2 Ganéša.....	28
3 ŠIVA V SRDCI – CESTY ŠIVAISMU A OSLAVOVÁNÍ PÁNA.....	29
3.1 ŠIVAISMUS – HLAVNÍ SMĚRY A JEJICH VÝVOJ.....	29
3.2 SVÁTKY A SVATYNĚ.....	34
Hlavní šivaistické svátky.....	34
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	37
ILUSTRAČNÍ PŘÍLOHA:.....	38
Obr. 8 – Harihara (Vinód Bhardvadž).....	45

ÚVODEM

...a k úskalí pojmosloví...

Jedním z nejtěžších úkolů, se kterým se musí potýkat každý/á badatel/ka „odlišných struktur vnímání/vytváření fenomenálního světa“ (jedná se o mé vlastní pojmenování), ať už filolog, filosof, etnolog či indolog, je bezesporu uvědomování si stavu neustálé konfrontace vlastního způsobu myšlení s myšlením odlišným. Čili, i při největší snaze o vědeckou objektivitu si být vědom, že naše nástroje k pochopení světa nejsou neomezené, a tedy neomylné. Zvláště, když se jedná o téma týkající se náboženských představ. Prosím, necht' si je tedy i čtenář neustále vědomý tohoto hlediska.

Zatímco pro Evropany je nejbližší monoteistický systém jediného Boha, od něhož vše pochází, v tradičním indickém náboženském „systému“¹, který pro zjednodušení souhrnně nazýváme *hinduismus*, nenajdeme žádného zakladatele ani jediného Boha (nehovoříme-li zrovna o jednotlivých sektách a reformačních proudech, jež zpravidla svého zakladatele mají). Zbavitel např. uvádí, že *hinduismu*: „...bez problémů poskytuje rámec nejrozličnějším sektám a názorovým směrům, a to do té míry, že někteří západní religionisté popírají, že vůbec nějaký hinduismus existuje, a tvrdí, že je to jen souhrnné označení směrů, jako je *višnuismus*, *šivaismus*, *šaktismus*, *tantrismus* aj.“²

K problematice *hinduismu* ještě nutno podotknout, že se tento pojem zároveň (a podle mne mnohem vhodněji) používá zejména pro označení sociálně-kulturní struktury oné většinové části indického obyvatelstva založené více méně na védské kultuře (hovoří-li se např. o kastovníctví apod.), již ovšem od náboženského hlediska nelze dost dobře oddělit.

Tato souvztažnost mezi duchovní a světskou povahou náboženských symbolů funguje samozřejmě oboustranně a její míra a forma se v průběhu staletí mění. Co bylo dříve duchovním, stává se světským, co bývalo přirozené, stává se dnes zázrakem. Nejinak tomu bude v případě kultu boha Šivy, velmi starého symbolu určité formy maskulinně-duchovní dokonalosti, symbolu, jenž se stal patronem na životní cestě mnoha poutníků.

¹ Pojem „systém“ je v kontextu dnešního „hinduismu“ obzvlášť zavádějící

² ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). *Hinduismus: Základní texty východních náboženství*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007, s.7

1 ŠIVA V MYSLI – KÝM JE A ODKUD POCHÁZÍ

1.1 Počátky formování symbolu boha Šivy

Kdo je Šiva a kde začíná *šivaismus*? Existují dva obecně uznávané kulturní prameny, odkud se mohl tento bůh – *jógin* vynořit. Jedním pramenem, je kultura *védská* (spojená s příchodem Árijů ze severozápadu do povodí Indu a Poganžské nížiny, což se mělo udát kdesi mezi 3. a 2. tisíciletím př. n. l.³), coby pomyslný substrát, ze kterého vyrašily jednotlivé výhonky toho stromu, jehož dnes zveme *hinduismem*. Z této strany se dovídáme o přísné povaze boha Rudry, jehož původní bouřlivá individualita snad postupem času začala být vnímána jako hněvivý aspekt Šivy – *přízeň udělujícího*. Nicméně podle některých badatelů jsou zde důkazy o další, stejně či více starém původu této božské osobnosti, a to v odkazech kultury velkých měst Harappa a Mohendžodáro (či *civilizace povodí Indu*), jejichž ruiny se nacházejí převážně v oblasti dnešního Pákistánu. Tento potenciální Šivův předchůdce obdržel pracovní název „proto-Šiva“.

1.1.1 Proto-Šiva

Tento termín pochází od britského archeologa sira Johna H. Marshalla, jenž vedl ve dvacátých letech minulého století pod projektem *Archeological Survey of India* vykopávky, díky kterým byla odkryta centra *pre-árjovské* civilizace velkých měst v povodí Indu a Sarasvatí⁴. Mezi množstvím nalezených pečetidel, o jejichž významu se dodnes vedou dohady, se objevilo také několik destiček s vyobrazeným mužem sedícím v jakoby jógické meditační pozici se složenýma nohama (tak jak bývá dodnes vyobrazován Šiva – *jógin*)⁵. Dále je podle Marshalla na výjevu patrný ztopořený penis⁶, což by odkazovalo na ithyfalickou povahu božstva, též významný aspekt pozdějšího Šivy. Jeho hlavu zdobí rohatá čelenka, ne zcela nepodobná čelenkám na některých jiných Šivových vyobrazeních, např. v Mahábalipuram.⁷ Ovšem narozdíl od té z jihoindického Mahábalipuram, která je nahoře

³ FILIPSKÝ, Jan. *Dějiny Indie: Zrození indické civilizace*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 42-43

⁴ Sir John Hubert Marshall: British archaeologist. In: Encyclopedia Britannica [online]. [cit. 2014-06-04]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/366589/Sir-John-Hubert-Marshall>

⁵ Viz obr.1 v obrazové příloze

⁶ Sám Marshall ovšem zároveň uvedl, že “co se zdá být penisem, může být ve skutečnosti část opasku“. Viz SRINIVASAN, Doris. The So-Called Proto-Siva Seal from Mohenjo-Daro: An Iconological Assessment. *Archives of Asian Art*. 1976, 1975/1976, č. 29. DOI: ISSN: 00666637. Dostupné na JSTOR: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/20062578?sid=21105025764371&uid=70&uid=3737856&uid=4&uid=2129&uid=2>

⁷ Viz. obr. 2

špičatá, je tato po vzoru čelenek harappských bohů směrem nahoru rozšířená do vějíře.⁸ Rohy jsou zřetelně býčího ražení, přičemž býk (Nandin) bývá dodnes považován za Šivovo jízdní zvíře. Také se zdá, že dotyčný vyobrazený má po obou stranách obličeje další dvě tváře, čili celkem tři, což může opět korespondovat s mnohotvářností Šivovy povahy. Známa je např. podoba Šivy pětihlavého – Sadášivy, třítvárný Šiva je údajně též vyobrazen na kušánských mincích z období 2. – 4.st.n.l.⁹ A konečně, vyobrazení všeliké zvěře kolkolem vedlo badatele k identifikaci postavy se Šivou – *Pašupatim*¹⁰, pánem zvěře, interpretovaný též jako Ochránce stád.

Pochopitelně je tato identifikace Šivy s postavou na harappském pečetidle jen domněnkou a v současnosti nalezneme mnoho odpůrců této teorie i přešel alternativních výkladů, což vcelku přehledně shrnula Doris Shrinivasan ve svém pojednání *The So-Called Proto-Siva Seal from Mohenjo-Daro: An Iconological Assessment*¹¹. Např. karnátský historik B. A. Saletore roku 1939 jako první zpochybnil Marshallovu teorii a tvrdil, že postava má nejen tři tváře, ale také tři rohy, což se podobá védskému ohnivému bohu Agnimu.¹² H. P. Sullivan se zase domníval, že postava na pečetidle je ženského pohlaví, což by více odpovídalo matriarchální povaze náboženství civilizace Indu.¹³ Sama Šrinivasan ve svém pojednání dále rozebírá jednotlivé ikonografické detaily, jež poukazují na možnou souvislost s védským Rudrou, kterou však svými závěry spíše vyvrací. Například ohledně *mnohotvářnosti*, coby projevu božskosti tvrdí, že ačkoli je ve védách některým bohům připisována, v případě Rudry existuje zmínka pouze o jeho „*mnohookosti*“.¹⁴ Podobně diskutabilní je podle D. Šrinivasan i označení sedu se složenýma nohama za jógickou pozici nebo identifikace postavy s *Pašupatim* na základě vyobrazení divé zvěře okolo. K prvnímu případu např. argumentuje, že takový sed se předpokládal být v této oblasti velmi rozšířený, vzhledem k dodnes trvající tradici sezení na zemi, přičemž je bláhové se kvůli tomu domnívat o existenci systematických jógických praktik v daném časoprostoru. K problematice spojení proto-Šivy - Rudry - *pašupatiho* pak píše, že ve védském kontextu se pojem *pašupati* vztahuje spíše k ochraně domestikovaných stád, nehledě na to, že Rudra je svou povahou

⁸ GAMPERT, Vilém. Prehistorie hinduismu. In: ZBAVITEL, Dušan a KOL. *Bozi, bráhmani, lidé: Čtyři tisíciletí hinduismu*. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1964, s. 13-14.

⁹ BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*. 1. vyd. Plzeň: Siddhaika, 2013, obrazová příloha, s.2-3.

¹⁰ Ze sanskrtu – *pašu* = zvíře, *patih* = pán/otec

¹¹ SRINIVASAN, Doris. *The So-Called Proto-Siva Seal from Mohenjo-Daro: An Iconological Assessment*.

¹² Tamtéž, s. 47

¹³ Tamtéž, s. 48

¹⁴ Tamtéž, s. 54

převážně bouřlivák a ničitel.¹⁵ Naproti tomu Bhandarkar v přízvisku *pašupati* problém nevidí; chápe Rudru také jako pána otevřených polí a plání – a tedy i dobytka na nich se potulujícího a pasoucího.¹⁶

Otázka, zda se skutečně jedná o zobrazení bytosti více či méně totožné s pozdějším Šivou, je zároveň i otázkou míry kontinuity mezi harappskou a védskou civilizací. Ačkoli je možné o určitých paralelách mezi takzvaným Proto-Šivou a rgvédským Rudrou uvažovat, je velmi problematické takovéto domněnky jak prokazovat, tak vyvracet, vzhledem k tomu, že o souvislosti těchto dvou kultur neznáme mnoho jiných důvěryhodných informací. Nicméně přes snahu dobrat se co nejvíce objektivní historické skutečnosti bychom zároveň neměli zapomenout, že všechny procesy nejsou vždy patrné v kontinuálně lineární souvislosti a že také neustále dochází ke znovuoobjevování již objeveného, mísení odlišných proudů a opětovnému třibení – jak v přírodě, tak v historii. Čili se existence „proto-šivaistického“ kultu v harappsko-mohendžodárské (či jiné) éře nedá zcela vyloučit.

1.1.2 Rudra

Jak už bylo naznačeno výše, první zmínky o božstvu zvaném *Rudra* jsou k nalezení již ve védách, a to jak v nejstarší *Rgvédě*, mezi oslavnými hymny, taktéž i v pozdější *Jadžurvédě*, *Atharvavédě*, *bráhmanách* i *upanišadách*. Jaké bylo jeho postavení a pro jaké vlastnosti byl uctíván ve své rané rgvédské podobě, si můžeme představit na základě (mírně zkrácené verze) jednoho ze tří hymnů k Rudrovi, s označením II.33 (další jsou I.43 a I.114), v překladu Jana Filipského:

*Obdař nás svou přízní, otče Marutů,
kež nám neodepřeš místo na slunci,
kež naše koňstvo hrdina ušetří,
kež se přerodíme ve svých potomcích.*

*Blahodárnými léky, co rozdáváš,
Rudro, zdraví mi uchovej po sto zim!
Pryč od nás zaplaš nenávist a bázeň,
strádání rozežeň na všechny strany.*

*Všechny tvory, Rudro, předčíš velikostí,
nejmocnější z mocných, bleskem ozbrojený.
Za předěl strádání šťastně nás zaveď,
Odvracej veškeré útoky chorob.*

*(...)
Někdo Rudru vzývá, ctí ho obětmi
V domnění, že chválou si jej nakloní.
Bůh líbezných lící, rudý, laskavý,
Kež nás nevydá svému hněvu všanc.*

*Mocný pán Marutů nezdolnou silou
Dodal mi vzpruhu, když ždál jsem o pomoc.
Rudrovu náklonnost přeji si získat
Jako stín chladivý v slunečním žáru.*

*Kdepak je, Rudro, tvá slitovná ruka,
Jež odnímá horkost a uzdravuje,
Újmu seslanou bohy napravuje?*

¹⁵ Tamtéž, s. 55-58

¹⁶ BHANDARKAR, R.G. Vývoje ideje Rudra-Šivy, *Šivaismus*, s.20

Mocný býku, buď ke mně milostivý.

*Na počest býka s bělorudou srstí
Nechám mocně zaznít skvělý chvalo zpěv.
V úctě se skláněj před bohem zářivým.
Velebíme hrůzné jméno Rudrovo.*

*Rudý, mnohotvarý, s pevnými údy,
Lítý bůh se lesklým šatem okrášlil.
Rudra, pán tohoto světa,
Kéž neztratí nikdy svůj tajemný vliv.*

*Právem jsi ozbrojen lukem a šípy,
Po právu nosíš náhrdelník pestrý,
Právem vše ovládáš mocí ukrutnou.
Nežli Rudra není nikdo mocnější.
(...)*

*Přeslavný Rudro, rudohnědý býku,
Bože, který v prchlivosti neškodíš,
Naslouchej našemu chvalořečení.
V shromáždění reků pozvedněme hlas.*

V textu¹⁷ si můžeme povšimnout několika zajímavých ikonografických aspektů. V první sloce je Rudra nazýván otcem Marutů, což jsou bytosti vládnoucí větrům a bouřím¹⁸, někde uváděni též jako Rudrové. Samotný sanskrtský výraz „rudra“ bývá překládán jako „bouřící, vyjící“ (Filipský)¹⁹ či „kvílející, řvoun, strašný, úděsný...“ (Ravi)²⁰. V případě doslovného překladu tu máme ještě velmi zvukomalebný výraz „Vřešťoun“ od Borise Merhauta²¹ (osobně mi přijde vhodná také poněkud méně dramatická varianta „bouřlivák“). Podle Bhandarkara měl Rudra vzniknout přímou personifikací ničivých přírodních sil: „...V těchto jevech spatřovali staří Áryjové kvílejícího Rudru, provázeného bouřlivými větry. Tyto větry si personifikovali v podobě božstev, jako jsou Marutové. (...) Lidé však nevěří, že by vesmíru vládla pouze zhoubná síla. Děsivé úkazy přisuzují hněvu boha, jehož lze utišit molitbou, chválou a obětinami. Časem se tento bůh stává Šivou, laskavým.“²²

V následující sloce je Rudra zmíněn jako znalec bylinných léků, v další je přímo zázračným léčitelem. Spojitost Rudry/Šivy s rostlinnými drogami je velmi charakteristická. V jiných částech Rgvédy je zmínka o jistých Kéšinech – dlouhovlasých nahých, či v rudých rouškách oděných asketech, kteří pijí z jednoho šálku spolu s Rudrou nám neznámou drogu (sanskrt. viša = jed), díky níž zažívají stavy extáze a rozšířeného vědomí.²³ V pozdější ikonografii bývá Šiva také zobrazen s květem halucinogenního durmanu (*datura metel*). Asi nejrozšířenější drogou šivaistických asketů je dnes samozřejmě nesmírně populární *cannabis*

¹⁷ V původním znění vyňato ze: ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). Vědy. *Hinduismus: Základní texty východních náboženství*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007, s. 15-16

¹⁸ Tamtéž, s. 16.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ BHANDARKAR, R.G. 1. Formování pojetí Rudra – Šivy. *Šivaismus*. s.17.

²¹ MERHAUT Boris. Učení hinduismu. In: ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). *Bozi, bráhmani, lidé: čtyři tisíciletí hinduismu*. 1.vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, s. 51.

²² BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*. 1. vyd. Plzeň: Siddhaika, 2013, s.17.

²³ FLOOD, Gavin. 4. Yoga and Renunciation, *An Introduction to Hinduism*. 1. Vyd. New Dillí: Cambridge University Press with Foundation Books, 1998, s. 77-8

indica v podobě čarasu/hašiše. Tyto dvě rostliny bývají také nezřídka užívány pospolu pro zesílení účinku. Jak napovídá zbytek veršů, ve stavu extáze mizí veškeré strádání.

Dále se z hymnu dozvídáme o Rudrově velikosti a strašné moci, kterou je třeba si naklonit a udržovat s ní dobrý vztah, aby neohrožovala životy lidí – zde je patrná úzká souvislost s přírodními silami, představa Rudry – ničitele. Přesto se zdá, že umí být zároveň i ochráncem a napravovatelem škod *seslaných bohy*. To nám napovídá něco o Rudrově postavení mezi bohy védského pantheonu. Sic mu ve rgvédské sbírce není věnováno tolik oslavných veršů jako ostatním bohům, zároveň je ve výše citovaném hymnu II.33 osloven jako *nejmocnější z mocných*. Vypadá to, že tento védský Rudra vlastně mezi ostatní bohy ani nepatří – ač *zářivý*, není takovým populárním hrdinou jako sluneční bůh Súrja, zachránce vesmíru Višnu, či nebeský Varuna. A snad právě tato exkluzivita, která by mohla zároveň odkazovat i na jisté ne-védské kořeny Rudry-Šivy, mu v tomto období zároveň dává možnost zasahovat do hry mezi lidmi a bohy podle vlastních úsudků, aniž by za to sklízel hněv bohů, na což poukazuje verš s přáním: *Kéž neztratí nikdy svůj tajemný vliv*.

Konečně, k tělesnější charakteristice Rudry, vidíme, že jej nazývají též rudohnědým býkem, či býkem s bělorudou srstí. Je zjevné, že skot byl ve společnosti Árijů, a zřejmě i mezi Harappany ²⁴, velmi vážený, neb znamenal hojnost a sílu. Kult býka, coby ztělesnění mužnosti, byl zřejmě pro daný charakteristický pro oblast povodí Indu a Gangy. Zvláštní je, že jediný Rudra - Šiva zůstal s býkem (Nandin) spojován dodnes, ačkoli ve Rgvédě je býkem nazýván např. i Višnu (tedy býkem širokokrokým, jenž třemi kroky ráčil zachránit vesmír ze zajetí moci zlého démona Baliho) ²⁵. Rudá barva pak pravděpodobně poukazovala na jeho hněvivou povahu – v ikonografii božstev asijského kontinentu bývají hněvivá/děsivá božstva(a démoni) tradičně zbarvena rudě, či odstíny rudé, hnědé a černé.

1.2 Vývoj Rudra-Šivy

1.1.3 Šatarudrjá

Asi nejkomplexnějším spisem věnovaným Rudrovi je *Šatarudrjá*, neboli hymnus „Stamen/podob Rudrových“, který je součástí další vrstvy véd, sbírky Taittiríja z Černé

²⁴ Viz. výše Kapitola 1. Oddíl 1.1.1. Proto-Šiva, s.8-10

²⁵ ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). Vědy. *Hinduismus: Základní texty východních náboženství*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007, s. 11

Jadžurvédy, zároveň je však i součástí Vádžasaneji z Bílé Jadžurvédy. Jestliže snad měl být dříve Rudra vnímán pouze jako jakési nepříjemně mocné zjevení z nezanedbatelných periferií (což by dávalo smysl, pokud bychom tento postoj považovali za počáteční stádium začleňování místního božstva do uzavřeného světa árvjovských bohů), Šatarudríja nám předkládá obraz velmi ambivalentní, avšak zcela božské a vzýváníhodné bytosti. Vzhledem k délce textu není vhodné rozebrat veškerá pojmenování; některá jsou poměrně abstraktní, jiná obrazotvorná, jiné se v jednotlivých *anuvákách* opakují. Dovoluji se tedy ve stručnosti zmínit alespoň taková, jež nějakým způsobem rozvíjí již ve Rgvédě uvedené aspekty, a jména, jež zřetelně poukazují na podvojný či zdánlivě protikladný charakter. Pro tento rozbor si dovolím použít anglický překlad Šatarudríji od C. Sivaramamurthiho.²⁶

Z nejopakovanějších Rudrových atributů tu jsou především **luk a šípy**, či **toulelec plný šípů** – jeho božské zbraně, s nimiž zastrašuje nepřátele. Ve své bojovné náladě je vzýván jako **vůdce vojska, ochránce** bojovníků, pokojných obyvatel, zvířat a všeho tvorstva. Zároveň je však také **strážcem lesní divočiny, udržovatel stromů, pěstitel bujné zeleně** a růstu Země. **Horský pán** je dokonalým **léčitelem, znalcem bylin** k udržení zdraví na těle i mysli. Jeho živlem je **voda ve všech podobách**, nachází se v dešti, v jezerech, řekách. Je tím, kdo **ukazuje správnou cestu k vysvobození**, stejně i k pozemskému štěstí a blahobytu. Přesto je i **zrádcem pravdy, náčelníkem zlodějů** všeho druhu. Umí být **zároveň strašlivým, děsuplným, ničícím i laskavým, odpouštějícím**. Pán divočiny může být spatřen i jako **tisícioký**, s vlasy spletenými v **kapardy**,²⁷ třímající buben s paličkou.²⁸ Jeho barvami jsou tóny **rudé, oranžové, na hrdle modré a na krku bílé**.

Tolik k přehledu vlastností a atributů v Sivaramamurthiho překladu Šatarudríji²⁹. Co se výslovných, abstraktnějších jmen týče, objevuje se tu krom Rudry ještě Šarva a Pašupati, přičemž ke každému nabízí Sivaramamurti významový výklad. Jméno Rudra podle něj *rozpouští neštěstí*, Šarva *ničí nedokonalosti* a Pašupati *zajišťuje ochranu všem tvorům*.³⁰

²⁶ SIVARAMAMURTI, C. *Šatarudríya: Vibhúti of Śiva's iconography*. New Delhi: Abhinav Publications, 1976.

²⁷ Hlava nečesaná, zřejmě účes dnes známý spíše pod pojmem „dreadlocks“

²⁸ Sivaramamurti překládá jako „tympán“

²⁹ SIVARAMAMURTI, C. *Šatarudríya: Vibhúti of Śiva's iconography*

³⁰ SIVARAMAMURTI, C. *Šatarudríya: Vibhúti of Śiva's iconography*. s. 21

1.2.1 Švétášvatarópanišad

Vývoj ikony boha Rudry, ať už to byl proces asimilace nevédského „šivaismu“ a védské filosofie či transformace védského Rudry časem přetvořeného do nejvyšší božskosti, dosáhl svého nesporného rozkvětu v této upanišadě, jež sice tradičně patří k Černé Jadžurvédě, pokládá se však za novější ze starých upanišad.³¹ Vidíme zde Rudru jako jediného boha, jenž ovládá celý vesmír – stojí na počátku stvoření, dohlíží na něj během času, a na konci pohlcuje tento fenomenální svět do své trvalé existence:

*III.2 - Vždyť jediný je Rudra, není místa pro druhého, který by vládl svou vladařskou mocí těmto světům. Stvořiv všechny světy, on jako ochránce, obrácen k lidem, na konci času je do sebe vtahuje.*³²

V dalším odstavci je zase patrná jeho pozoruhodná nadřazenost nejen ke všem védským bohům, ale dokonce i k védské kosmologii (Hiranjagarbha = zlaté kosmické vejce/lůno):

*III.4 – Kéž nás veliký zřec Rudra, který je zrodem a původem bohů a vládcem jich všech a který kdysi stvořil Hiranjagarbhu, obdaří jasným rozumem.*³³

Zároveň si však tento Rudra-Šiva ponechává své dřívější vlastnosti a atributy vykresleny v Šatarudríje:

*III.5 – s tou svou milostivou podobou, neděsíci a nevyhlížející zle, s tou svou pokojnou podobou shlédni na nás, obyvateli hor.*³⁴

V dalších částech upanišady se Rudrovo jméno objevuje zejména v souvislosti s jeho děšivou podobou. Jeho osobnost je zde dále nazývána hlavně *purušou* (védský kosmický muž) a *šivou* (milostivý). Následující verše o Šivovi dostatečně vypovídají o Rudrově podivuhodné transformaci:

*III.11- Je tváří, hlavou a šíjí všech, sídlí v hlubinách všech bytostí, vším prostupuje ten vznešený, a proto je všudypřítomným Šivou.*³⁵

*VI.14 – Kdo pozná Šivu, jemnějšího než jemnohmotné uprostřed zmatku, mnohotvárného tvůrce veškerenstva, jenž jako jediný halí vše, dojde nesmírného míru.*³⁶

³¹ ZBAVITEL, Dušan. Švétášvatarópanišad. *Upanišady*. Vyd.1. Praha: DharmaGaia, 2004, s. 348.

³² Tamtéž, s. 356.

³³ Tamtéž, s. 357

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž, s. 358

³⁶ Tamtéž, s. 362

VI.18 – *Když byla tma, nebyl den ani noc, nebylo existující ani neexistující, byl jedině Šiva. On byl nehynoucí, skvělá (sláva) Savitarova, a z něho povstala prastará moudrost.*³⁷

V posledních verších si můžeme všimnout dalšího okatého odkazu na rgvédská paradigmata – tentokrát přímo z mantry Gájatří.

1.2.2 Ostatní

Zmínky o Rudrovi se pochopitelně nenalézají jen v těchto dvou textech, tedy v *Šatarudríje* a *Švétášvatarópanišadě* – tyto jsem použila pro ilustraci vývoje v průběhu staletí, jelikož jsou zde dostupné v kvalitním českém či anglickém překladu. Bhandarkar uvádí ještě další zmínky o Rudrovi v jiných spisech, např. v *Atharvavédě a bráhmanách* – Rudra je zde nějakým způsobem začleňován do védské mytologie – například se jiné bytosti stávají Rudrovou součástí. Zde v bráhmanách (*Šatapatha a Kaušítaki*) dostává od *Pradžápatiho* (pána tvorstva³⁸) svých prvních 8 jmen – 4 hroživá: *Rudra*, *Šarva* (lučištník), *Ugra* (ukrutný), *Ašani* (blesk) a 4 příznivá: *Bhava* (bytí.), *Pašupati* (pán zvířat), *Mahádéva* (velký bůh), *Íšana* (vládce).³⁹

Zde si můžeme povšimnout také změny vztahu Rudra – Pradžápati: v bráhmanách byl Rudra podřízen, kdežto v *Švétášvatarópanišadě* se již sám v podstatě stal *Pradžápatim*.

Dále popisuje Bhandarkar rituální texty *grhjasúter* (návody k domácím obřadům) – kde je k Rudrovi přiřazeno dalších pět jmen – *Hara* (ničitel), *Mrida* (slitovný), *Šiva* (milostivý), *Bhíma* (strašný), *Šankara* (laskavý). Celkem vzato, v tomto období ještě převládal spíše děsivý aspekt Rudry a byl zřejmě vzýván a uctíván z ryze pragmatických důvodů.⁴⁰

Krom *Švétášvatarópanišady*, jejíž datování se odhaduje na období přibližně 400-100 př.n.l.,⁴¹ je z hlediska popisu Rudra-Šivy významná také upanišada *Atharvaširas*, jež ovšem pravděpodobně vznikla mnohem později, taktéž se v ní opakují některé verše ze

³⁷ ZBAVITEL, Dušan. *Švétášvatarópanišad III. Upanišady*. Vyd.1. Praha: DharmaGaia, 2004, s. 363

³⁸ Ravi považuje označení *Pradžápati* za titul pro jednohl. védské bohy, jako je Indra, Agni, Sóna, viz. Poznámky od: RAVI, Rasa, BHANDARKAR, R.G. 2. Vývoj ideje Rudra-Šivy. *Šivaismus*. 1. vyd. Plzeň: Siddhaika, 2013, s.23.

³⁹ Tamtéž

⁴⁰ BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*, s.25-26

⁴¹ RAVI, Rasa. In: BHANDARKAR, R.G. Editorické dodatky. *Šivaismus*, s.115.

Švétášvatary.⁴² Z množství tzv. pozdějších upanišad, v nichž se to, podle francouzského badatele Ch. Bouye⁴³, hemží výpůjčkami z rozličných textů, např. od různých tantrických tradic, jich je podle Adyar Library považováno celkem 30 za jógicko-šivaistické texty.⁴⁴

Též v *Mahábháratě* již představuje Šiva velmi vlivnou sílu, jež obdarovává (mocnými zbraněmi) a žehná těm, kdo se mu klaní – tak činí v různých příbězích i Ardžuna s Kršnou. Zároveň se zde začínají také objevovat rozličné příběhy o Šivovi, stejně tak o jeho manželce zvané Umá/Párvatí (často ztotožňované s bohyní Durgou i Kálí) a jejich dětech.⁴⁵ Přehrášle těchto mýtotvorných historek, jež velkým dílem přispěly k dnešnímu populárnímu obrazu Šivy, jsou pak obsaženy i v dalších pozdějších *puránách* (*Matsjapurána*, *Vájupurána*, *Agnipurána*, *Lingapurána*...)

1.2.3 Závěrem

Co se původu Rudra – Šivy týče, není tato otázka dodnes zdaleka dořešena. Jisté však je, že převážná většina prvků dnešního šivaismu má ne-védský původ, ať už pochází z doby pre-árjovské nebo pozdější. O existenci proto-Šivy v době harappsko-mohendžodárské se však nelze opírat; zvláště v období vprostřed minulého století převládaly mezi akademiky spíše tendence tuto teorii vyvracet.

⁴² Tamtéž, s.36-37.

⁴³ BOUY, CHRISTIAN, *Matériaux pour servir aux études upanisadiques* (1), Journal Asiatique 278/1-2, Paris, 1990, pp.71-134. In: BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*, s.138.

⁴⁴ BHANDARKAR, R.G. Editorové dodatky. *Šivaismus*. s.117-118.

⁴⁵ BHANDARKAR, R.G. 4. Rudra-Šiva v Mahábháratě a uctívání lingy. *Šivaismus*. s.39-41.

2 ŠIVA V OKU – VLASTNÍ IKONOGRAFIE

V této kapitole se pokusím podrobněji popsat hlavní zjevy, jež náleží k šivaistické ikonografii. Jedním z jistých vývodů z první kapitoly jest, že kult Šivy prodělal v průběhu věků mnoho proměn. Vedle jeho postupného integrování do védského pantheonu také hojně probíhalo přejímání prvků z místních kultů, což vysvětluje přítomnost množství rozličných podob a atributů, které lze v šivaismu naléznout. Stručný rozbor a symboliku těch základních z rozsáhlé sbírky Šivových atributů podávám na exempláři puránského Mahájógina, dnes klasické ikoně šivaisticky orientovaných indických domácností. Dále budou shrnuty jednotlivé projevy tohoto boha, jež se postupně vyvíjely z mytologických příběhů, až nabyly vlastních charakteristických rysů. Do tohoto výčtu zahrnuji i dva další bohy, známé jako jeho synové.

2.1 Základní atributy puránského Šivy - Mahájógina⁴⁶

Zde je přehled základních fyzických atributů, které nalezneme na typickém obrázku laskavého Šivy, s jejich stručným výkladem:

- Modré hrdlo/tělo – *Nílakantha (modrokrký)*. Váže se k příběhu o boji mezi bohy a démony, kdy společně stloukali oceán, aby získali nápoj *amrita (nesmrtelnosti)*. Krom *amrity* se však z oceánu vynořily i jiné věci, nakonec i mocný jed schopný zničit svět, pers. *Kálakúta*. Nato se poděšení bohové i démoni se odebrali k Šivovi, neboť on jediný je mohl zachránit – vypil tedy jed, a ten mu zbarvil hrdlo do modra.⁴⁷
- Husté dlouhé vlasy – *Kapardin (s vlasy ve velkém uzlu)*. Tento atribut patří k asketické povaze Šivy, kdy dlí v pohroužení či pobíhá po pohřebištích, pranic nedbající o svůj zevnějšek. Alternativní interpretaci nabízí Bhandarkar: „Za toto jméno pravděpodobně vděčí tomu, že býval často ztotožňován s Agnim, ohněm, jehož plameny připomínaly dlouhé vlnité vlasy, respektive vlasy dýmem rozcuchané.“⁴⁸

⁴⁶ Viz obr.3

⁴⁷ MERHAUTOVÁ, Eliška. *Hinduistická mytologie*. In: ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). Bozi, bráhmani, lidé: čtyři tisíciletí hinduismu, s.111.

⁴⁸ BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*, s.20.

- Ganga vytékající z vlasů – podle vyprávění Rámájány jedině Šiva byl schopný zachytit Gangu do svých vlasů a zabránit jí tak ve zničení Země, když sestupovala z nebes. Aby ji zkontroloval, nechal ji ve svých vlasech léta bloudit, než ji pustil.⁴⁹
- Srpek měsíce ve vlasech – *Sómanáth/Čandrašékhara*. Jak už bylo řečeno, Rudra byl již od védského období spojován s léčivými a psychedelickými rostlinami. Bůh Sóma – tedy personifikace posvátného nápoje (nebo možná „duch rostliny“ v šamanském pojetí) je místy také s Rudrou spojován, proto jméno *Sómanáth* – *pán sómy*. V pozdější části Rgvédy je pak sóma ztotožněna i s měsícem.⁵⁰ Druhé jméno, *Čandrašékhara* – *ten, kdo nosí Měsíc jako diadém*, je spojeno s další puránskou historkou, v níž Šiva nabídl Měsíci, stíhanému kletbou svého tchána Dakši, kvůli níž se neustále zmenšoval, útočiště a uzdravení sómou ve svých vlasech.⁵¹ Zároveň se jedná o jméno jedné z Šivových inkarnací na zemi, krále Čandrašékhana.⁵²
- Třetí oko – *Trijambaka*, další ze Šivových jóginských aspektů. V jóginské praxi je třetím okem nazývané probuzené centrum ádžňa čakry, což způsobuje, že adept získá jasnou mysl - pravou rozlišovací schopnost, díky níž od sebe rozezná skutečnost a klam. V kontextu se Šivou je známo především z příběhu o tom, jak se bohové snažili přimět Šivu ke druhé svatbě. Šiva byl po smrti své první ženy Satí tak zarmoucen, že se vzdal všeho světa a pohroužil se do meditace tak úporné, že hrozil rozpad světa a ani si nevšiml, že se jeho bohyně znovu zrodila. Bohové se snažili jej probudit k lásce skrze milostný šíp *Kámy*, avšak to Šivu jen popudilo a spálil bůžka silou svého třetího oka.⁵³ Čelo Šivy je také často zdobeno znamením *tripundra* – tři vodorovné bílé čáry, nebo *čandrabindu* – znak měsíce.⁵⁴
- Rudrakšové růžence – *mály* z plodů stromu *Elaeocarpus Ganitrus* má Šiva zpravidla okolo krku a paží a patří mezi základní artefakty vyznavačů šivaismu. Podle jednoho vyprávění mají tyto plody představovat slzy, které Šiva vyplakal v lítosti nad světem stvořeným Brahmou, ve kterém byly bytosti odsouzeny jen k věčnému přerozování, bez možnosti úniku.⁵⁵ Samotné plody mají pak ještě svou vlastní symboliku (a také

⁴⁹ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s.302.

⁵⁰ RAVI, Rasa. In: BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*, s.41.

⁵¹ PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print. (2001). Mumbai: Vakils, Feffer and Simons, c1997, s.14.

⁵² DONIGER, Wendy. F. *Enlightenment by sexual impersonation. Śiva: the erotic ascetic*. 1st publ. Oxford: Oxford University Press, 1981, p.204-9.

⁵³ Jedna z více verzí tohoto příběhu. PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print, s.23.

⁵⁴ PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print, s. 96.

⁵⁵ Tamtéž, s. 5.

cenu) podle počtu zářezů – *tváří*, přičemž za nejčennější se považují velké plody bez zářezu – jednotvárné. *Rudrakšové* růžence bývají většinou vytvořeny z drobnějších pravidelných plodů s pěti či šesti zářezy.

- Hadi – *Nágéšvara* (*pán hadů*). Spojení Šivy s hady je opět poněkud záhadné. Mytologicky je totiž s hadím symbolem spojen spíše Višnu, kterýžto na počátku stvoření světa dřímal na tisícíhlavém hadovi Šéšovi.⁵⁶ Celkem pravděpodobně tu však vyznívá teorie o slučování kmenových kultů se šivaismem, v tomto případě s kultem *nágů*.⁵⁷ *Márkandéjapurána* uvádí příběh o přátelství prince a nágů, nakonci pak král nágů velebí Šivu, aby mohl principi pomoci.⁵⁸ Nabízí se ještě vysvětlení ezoterní – had také představuje v jógické symbolice životní energii *kundaliní*, kteroužto Šiva jako *Jógéšvara* ovládá.
- Oděv z kožešin – *Krittivása* – mívá černý oděv z antilopí kůže, podložku z kůže tygra, někdy nahrazenou kůží z jiné šelmy.⁵⁹
- Hudební nástroje. Buben (*damaru*) byl přítomen již u Rudry v Šatarudríje, dnešní Šiva někdy mívá také velkou lasturu, na kterou duje při šivaistických obřadech, či strunný nástroj zvaný *Rudra-vína*.⁶⁰ Někdy mívá také velký kovový zvonec s držadlem, *Ghantaka*.
- Zbraně. Již védský Rudra je obávaným bojovníkem, v Mahábháratě je proslulým dárce zbraní oddaným bojovníkům. Legendárním se stal například jeho božský luk, který v MB věnoval Ardžunovi. S lukem (Pináka) a šípy bývá zobrazován nejčastěji, někdy se vyskytne i sekyra (Parašu) či disk (Sudaršana čakra) nebo kopí.
- Trojzubec – *trišul*. Znamení trojzubce je zřejmě také velmi staré, není však jasné, kdy a jak se stalo součástí ikonografie Šivy. Postava muže s býkem a trojzubcem na mincích kušánského krále Vimy Kadphise byla dlouho ztotožňována se Šivou, podle novějších studií, jmenovitě podle K. Tanabeho, se jedná o zobrazení zoroastrijského boha větru Vájua.⁶¹ (V takovém případě by pak dalo předpokládat, že i jiné aspekty šivaismu mohly být přejaty ze západo-árjovského zoroastrismu.)

⁵⁶ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 146.

⁵⁷ BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*, s.45.

⁵⁸ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 266.

⁵⁹ PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print, s. 97.

⁶⁰ Tamtéž, s. 96.

⁶¹ RAVI, Rasa. *Je tím, kdo je na kušánských mincích, Šiva?* In: BHANDARKAR, R.G. *Šivaismus*, s. 119-21.

- Býk – *Nandin*. O Rudrovi a býčí symbolice už zde bylo také cosi řečeno, jde o podobný případ jako s hady či trojzubcem. Dle Tanabeho teorie mohl být samec rohatého tura zrovna tak fundamentálním symbolem zoroastrijské větve.⁶² Jeho významnost v dnešním hinduismu však videntně značně poklesla – z ikony (pravděpodobně) rozvinuté maskulinní energie se stal pouhý Šivův strážce, služebník a jízdní zvíře. Před šivaistickými chrámy někdy bývá jeho socha, jak hledí směrem k oltáři.⁶³
- Hora *Kailás*. Na pozadí Šivových portrétů bývá často vyobrazen také štít himálajské hory Kailás, která je v *puránách* zmiňovaná jako hlavní příbytek boha a jeho ženy zvané Umá či Párvatí (*horská*). Existuje ještě jiný název, Radžatádri – Stříbrná hora;⁶⁴ dodnes je velice uctívána nejen šivaisty.
- Rostliny – se Šivou bývá spojován květ *datury* (již výše zmíněný halucinogen), listy *betelu* (rozšířený indický stimulant) a květ *lotosu* (symbol rozvinutých duchovních sil). Konopí bývá skrytě vyobrazeno v dýmce (*čilamu*).

2.2 Šiva - ničitel⁶⁵

Při tvoření mýtů v post-védském období se nezapomnělo ani na dávnou zkázonosnou povahu tohoto boha, nyní zvaného Milostivý. Ve své hněvivé podobě je dodnes znám jako Šiva Bhairava – Děsivý, Hara – Ničitel či Mahákála – Velká smrt.⁶⁶ Mezi děsivé Šivovy atributy patří číše z lebky (*kapála*) či hůl z kosti s lebkou navrch (*khatvánga*) - mystická zbraň, někdy také bývá ověnčen celým náhrdelníkem z lebek což mu vyneslo přізvisko *Kapálin* (*nositel lebky*). Ve své hněvivé podobě se objevuje například v mýtu o smrti Satí, zmíněném v *puránách*. Otci Satí, jménem Dakša, se nezamlouval pravidel nedbající podivínský zeť, a tak se neobtěžoval jej pozvat na velkou oběť konanou pro všechny bohy, Satí v tom důsledku na protest spáchala sebevraždu samovznícením. Šiva, rozhořčen nad událostmi se rozhodl oběť jejího povýšeného otce zničit, a tak „stvořil ze svých úst bytost jako oheň zkázy – s tisíci hlavami, s tisícem očí a s tisícem nohou, jež třímala tisíc kyjů a tisíc oštěpů, lasturu, disk a hůl, zářící luk a sekýru, hroznou a strašnou bytost zářící děsivou

⁶² Tamtéž.

⁶³ PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print, s. 95.

⁶⁴ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 105-131.

⁶⁵ Viz obr.4

⁶⁶ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 103.

nádherou...“, jež se jmenovala *Vírabhadra*⁶⁷ (*jinde Bhadrakálí*)⁶⁸. V jiné verzi (evidentně pozdější, vzhledem k tomu, že Šivovou chotí je zde již Párvatí) Šivova sporu s Dakšou⁶⁹ uvedené v Mahábháratě koná Dakša velkou oběť, k níž se opět schází všichni bohové, kromě Šivy, ten, pak podnícen svou ženou k akci, vytáhne se svými služebníky zničit oběť. Z kapky jeho hněvivého potu zrodil se pak příšerně zkázonosný tvor, zvaný Horečka, jehož spalující sílu pak po odprošení bohy Šiva rozdělil mezi všechny tvory.⁷⁰

Šivova povaha ničitele je zároveň úzce spjata s fenoménem umírání či personifikovanou Smrtí (*Mritju*), jelikož je tím, kdo ukazuje cestu k nesmrtelnosti. Jednou z podob jeho božské manželky, tedy budeme-li ji chápat jako projev ženské energie se schopností manifestovat se mnoha způsoby, není nikdo jiný, než děsivá ničitelka démonů *Kálí* (černá).

2.3 Šiva – jógin

Dalším zásadním pilířem Šivovy osobnosti je jeho aspekt jógina, jenž dává učení ovládnutí všech fyzických sil v člověku, skrze cvičení, askezi a meditaci, k plnému rozvinutí sil psychických a duchovních. Je v této souvislosti nazýván mnohými jmény: *Jóganátha*/*Jógéšvara* (pán jógy), *Mahájógin* (velký jógin), *Dakšinamúrti* (postava hledící k jihu/ten, kdo daruje učení zdarma)⁷¹, *Bhasméšvara* (popelavý pán), *Bhútanátha* (pán duchů), přičemž někdy bývá označován přímo jako původce tohoto učení - *Ádijógáčarja*, tedy První učitel jógy.⁷² Na první pohled se zdá, že si tento archetyp Askety hledajícího cestu k neotřesitelnému klidu vlastně poněkud odporuje s předešlým hrůzu budícím Ničitelem. Můžeme si opět říci, že se jedná o sloučení dvou rozdílných ikon z různých kulturních zdrojů, kterýžto proces se dá sledovat zejména ve *Švétášvatarópanišadě*. Musíme však zároveň také předpokládat, že v době upanišad došlo k určitému rozvinutí intelektu, které tento proces umožnilo tím, že překonalo hranice dosavadního smýšlení. Intelektuální renesance tohoto období vyměnila vychvalování děsivého Rudry ze strachu před jeho silou za uchopení a využití jeho božské energie ke zdokonalení lidské bytosti.

V aspektu jógina bývá Šiva zobrazován jako v bedrech kůží oděný a popelem pomazaný asketa (*Bhasméšvara* - proto snad bývá v lidových malbách celý zabarven do

⁶⁷ ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). Bozi, bráhmani, lidé: čtyři tisíciletí hinduismu, s. 118.

⁶⁸ PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print, s. 18

⁶⁹ Tento silný motiv je možno také chápat jako obraz přelomu starého a nového mytologického uspořádání světa

⁷⁰ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 105-107.

⁷¹ Viz. PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print, s. 7.

⁷² ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 123.

šedomodra). Sedí zpravidla v lotosové pozici, zabrán do hluboké meditace, a to vždy na místě odlehlém od lidí, v horách či na pohřebištích – odtud jméno *Bhútéšvara* – Pán duchů.⁷³

Nutno přiznat, že v tomto ohledu jógické cesty může Šiva pro mnohé zůstat *Bhairavou*. Přesto je to právě cesta tvrdého odříkání a sebeovládání, která Šivovi - *Jógéšvarovi* imponuje, díky níž může člověk získat zázračnou moc a neobvyklé dary. Zbavitel uvádí příklad ze souboru *Sinhásanadvátrinšika* (Dvaatřicet vyprávění trůnu), kdy se bezdětný bráhman jal uctívat Šivu, aby jej obdaroval synem, neboť: „*Má-li člověk ve svém srdci touhu po trvalém štěstí, nechat zpevní svoje vlastní nitro a vždy vzývá boha Šivu.*“⁷⁴

I samotná Párvatí (znovuzrozená bohyně po smrti Satí) musela podstoupit tuto těžkou cestu askeze, a projít zkouškou, aby získala srdce svého milovaného a mohla se provdat za Šivu.⁷⁵

2.4 Natarádža – tanečník

Obraz božského tanečníka patří bezesporu k nejpozoruhodnějším výjevům hinduistické mytologie. Tato podoba Šivy jako Krále tance se stala oblíbenou zejména na jihu Indie, jakožto vrcholná forma tanečního kultu tamilské mytologie, v období mezi 10.- 14.stol. tak vzniklo mnoho bronzových soch, které dodnes představují klasický obraz tančícího Šivy.⁷⁶

Existuje i jiný pramen, kde lze najít souvislost boha Šivy s tancem, a to spis *Nátjašástra* – učebnice divadelního umění z období přelomu letopočtu, připisovaná světcovi *Bharatovi*. Podle vyprávění *Nátjašástry*, stvořil Brahma na žádost bohů divadelní umění a pověřil *Bharatu*, aby předvedl se svými sto syny hru o stloukání Mléčného moře. Když pak byla ona hra předvedena Šivovi, byl velmi potěšen a pravil: „*Dobře jsi, bože velkého ducha, stvořil toto divadlo, které přináší slávu a radost, poskytuje zásluhy a dává růst rozumu. Já pak jsem si vzpomněl na tanec, který tančívám v dobách přechodu (mezi jednotlivými věky), ozdobený gesty spojený s rozmanitými pózami. Použij jich dobře v tomto úvodu i jako doprovodu k vloženým písním a při velkých zpěvech jimi správně vyjadřuj smysl. Smíšeno s nimi bude (divadelní představení) věru pestré.*“⁷⁷

Natarádžova tradiční pozice se vyznačuje zvednutou a pokrčenou levou nohou přes pravou, na kteréžto stojí na těle poraženého démona *Apasmára* či *Mujalaka* – symbolu

⁷³ Tamtéž, s. 125.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž, s.113-115.

⁷⁶ Viz Obr. 5

⁷⁷ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s.128

nevědomosti. Mívá divoce rozevláté vlasy a zpravidla dva páry rukou, kdy každá má své zvláštní významné gesto. V pravé drží bubínek damaru, coby symbol prvotního zvuku a rytmu neustálého tvoření. Zvuk jako takový je symbolicky spjat s prvkem éteru, coby všudypřítomným projevem božství. Na levé dlani nese oheň symbolizující proces věčné přeměny (smrti), jež pohlcuje fenomenální svět. Třetí dlaň je obrácená k divákovi v žehnajícím gestu, čtvrtá ukazuje k jeho nohám, kde může každý oddaný najít útočiště. Celou postavu ještě obklopuje kruh z plamenů, jenž symbolizuje pohyb hmoty, procesy přírody, zároveň také světlo věčné moudrosti.⁷⁸ K symbolice tance se Zbavitel a kol. vyjadřují ještě takto: „Podle středověkého tamilského díla *Tirumatantram*, jehož obsah tvoří výklad šivaistické filosofie, znázorňuje celá postava i jednotlivé údy tohoto Šivy, zde nazývaného *Natarádža* - Král tance, patero jeho činností: tvorbu (*sršti*), udržování (*sthiti*) a zkázu (*sanhára*) vesmíru, vytváření kosmické iluze (*tiróbhava*) i její zničení a spásu, jež jsou dílem Šivovy milosti (*anugraha*).“⁷⁹

Podle Zbavitele představuje Šivův tanec „*dynamický obraz reality, ztělesnění nezkrotné, hravé a zdánlivě bezcílné energie. S horečnými pohyby, jimiž Natarádža tvoří, udržuje a ničí fenomenální svět, příkře kontrastuje výraz jeho obličeje, který zrcadlí vnitřní klid, vyrovnanost a transcendentní odloučenost absolutna, v němž splývají všechny rozdíly a urovnávají se veškeré rozpory. Postava Šivy tak v sobě slučuje představu vývoje v čase a neproměnné nadčasovosti, aktivního původce a účastníka kosmického dění, stejně jako nezúčastněného pozorovatele, osobnost podléhající vlivu citů a zkušenostního poznání a zároveň jednotejné, vševědoucí Já.*“⁸⁰

V puránické mytologii se Šiva stává Natarádžou nejprve po smrti své první ženy Satí, kdy tančí s její mrtvolou napříč vesmírem prudce uchvácen vášní zármutku divoký a ničivý tanec *tándava*, jenž by vedl ke zničení všech tří světů, kdyby nebyl zastaven.⁸¹ Lingapurána vypráví také příběh, ve kterém skupina asketů odmítla uznat Šivu jako svrchovaného boha a pokusili se jej dokonce zničit zaklínáním. Poslali na něj nejprve velkého tygra, pak jedovatého hada a nakonec démona s kyjem, Šiva však všechny hravě zahubil a na zádech démona zatančil tanec vítězství, kterýžto pak konečně přesvědčil askety o Šivově převaze.⁸²

⁷⁸ Tamtéž, s. 126, 332 a 333.

⁷⁹ Tamtéž, s. 126.

⁸⁰ Tamtéž, s. 332.

⁸¹ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 109.

⁸² Tamtéž, s. 127-128.

2.5 Jiné podoby

Krom těchto hlavních podob mnohotvárného Šivy můžeme narazit také na rozličná méně rozšířená vyobrazení, která se pojí k některé specifické symbolice, mýtu, příběhu. **Ardhanárišvara**⁸³ je jméno podoby spojení boha a bohyně, kde pravou polovinu tvoří tělo Šivy a levou Párvatí/Šakti. Podle šivaistických purán k tomu došlo tak, že se Šiva natolik zamiloval do své ženy, že jí nabídl polovinu svého těla. Dle ezoterního výkladu se pak jedná o výraz nalezení harmonie sloučením polarit – ženské a mužské. Brhaddharmapurána k tomuto tématu praví: *„Šiva je muž a Párvatí je žena; jsou příčinami stvoření. A všichni muži mají ve své duši Šivu a všechny ženy jsou Párvatí. Šivá má podobu mužského znaku (lingam) a bohyně má podobu ženského znaku (jóni); všechno na světě, co se pohybuje i co je nehybné, nese podobu znaku Šivy a bohyně. Tak se celý vesmír skládá ze Šivových potomků a má Šivu za svou duši...“*⁸⁴

Další z takových podob je **Lingódbhava**⁸⁵, zobrazení Šivy v linze, spojení jeho ikonické a anikonické podoby. Tato forma Šivy je k nalezení zejména v jihoindických šivaistických chrámech, z období okolo 10.stol.n.l. Mýtus, který se váže k této podobě, je uveden v drobných obměnách v Lingapuráně i Vájupuráně: Setkali se kdysi Višnu s Brahmou a počali si spolu navzájem měřit svou velikost. Pak se však náhle před jejich zraky objevil sloup světla *„lingam nevyjádřitelný v měrách, nanejvýš zářící; a nebyl uprostřed ani zlatý, ani kamenný, ani stříbrný. A byl neurčitelný, nepředstavitelný, hned pozorovatelný a hned zase nepozorovatelný, velice zářivý, nesmírně strašný a stále rostoucí a naháněl hrůzu všem bytostem.“*⁸⁶ A tak se vydali hledat konec tohoto zázračného úkazu, Brahma směrem nahoru v podobě labuti, Višnu směrem dolů v podobě kance. Letěli tak celých tisíc let, ale konce nenalezli. Pak Brahma prozřel a poznal, že za tímto zjevením se skrývá Šiva, oba bohové mu pak vzdali věčnou úctu.⁸⁷

V tomto, a jiných mýtech sice vychází Šiva jako největší z bohů, co se však srovnání Šivy s Višnuem týče, nikdy proti sobě nebojují, nýbrž pokojně koexistují ve vzájemném uznání. Např. v Kúrmapuráně Šiva Višnuovi praví: *„Ty jsi tvůrcem všeho stvořeného, já jsem pánem nade vším. Není pochyb o tom, že toto všechno vychází z tebe i ze mne. Ty jsi měsíc, já jsem slunce, ty jsi noc a já den.“*⁸⁸ *Ty jsi nerozlišená hmota prakti, já jsem duch puruša. Ty jsi*

⁸³ Viz obr. 6

⁸⁴ Tamtéž, s. 132.

⁸⁵ Viz obr. 7

⁸⁶ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 119

⁸⁷ PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*, s. 92.

⁸⁸ Nicméně co se atributů týče, vyznívá text trochu pomařeně, neboť s měsícem je odjakživa spojován Šiva...

*poznání, já jsem poznávatel, ty jsi kouzlo, já pán. Ty jsi síla, kořen vědění, já jsem vědoucí silák. Kde já jsem nedílným bohem, ty jsi Nárájanou. Jako jediného nás vidí jogíni, kteří znají nejvyšší pravdu; dokud se jógin neuchýlí k tobě, nedojde ke mně.*⁸⁹ V duchu této myšlenky o komplementaritě jejich božských energií se pak zrodila ikona **Harihara**⁹⁰ – napůl Šiva (hara), napůl Višnu (hari).

Tímto však výčet jednotlivých Šivových ikon samozřejmě nekončí - mytologických příběhů týkajících se tohoto Mahéšvary je nesmírné množství a není bohužel možné je v této práci všechny postihnout. Nicméně zbývá ještě pojednat o té nejrozšířenější formě, ve které je Šiva uctíván, o jeho podobě neikonické.

2.6 Lingam⁹¹

Lingam, zcela neopomenutelná součást šivaistického kultu, je stejně záhadného původu jako samotná osobnost proto-Šivy/Rudry; kameny válcovitého/elipsoidního tvaru byly taktéž součástí nalezeny v harappsko-mohendžodárských vykopávkách, dle Zbavitele se však lingam ve spojitosti se Šivou vyskytuje až od 2. st.n.l.⁹² Tento symbol, zdá se, nese mnoho významů (jak tomu ostatně u mýtů a symbolů bývá). Jak jsme si mohli již všimnout také u úryvků z purán výše uvedených, bývá *lingam* zmíněn v příbězích často v rozličných souvislostech. V té hlavní významové vrstvě představuje *lingam* falický rozměr Šivy, jakožto prvotní formy životní (totéž co pohlavní) energie v těle, pro mnohé šivaisty tedy nejčastějším předmětem uctívání, hmotnou upomínkou manifestace dokonalé božské energie. Lze se ovšem setkat i s výklady, které s ikonou Šivy (zdánlivě) nemají nic společného. Například R.Ravi vykládá slovo *linga* v kontextu šivaistické praxe školy *lingájat* především jako *znak/ charakteristiku/ symbol*.⁹³, a v souvislosti s tématem této práce považuji za vhodně doplňující uvést také jeden „jiný úhel pohledu“ - současný výklad, jenž mne zaujal svou metafyzickou povahou. Autorem nicméně není žádný indolog, ale poměrně populární karnátačský zakladatel neziskové organizace Isha Foundation, Sadhguru Jaggi Vasudév. Tento muž vnímá *lingam* především jako prvotní formu, kterou na sebe bere energie v procesu zhmotňování a odhmotňování. Říká, že *lingam* je vlastně dokonalý elipsoid a tento tvar je středem každé galaxie, každá forma organického života jím začíná a končí – nazývá tento tvar „branou do

⁸⁹ Tamtéž, s 120.

⁹⁰ Viz obr.8

⁹¹ Jedná o velmi zkrácený a zobecněný komentář, téma lingamu/lingy je také velmi rozsáhlé samo o sobě.

⁹² ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*, s. 123.

⁹³ RAVI, Rasa, BHANDARKAR, R.G. 11.Škola vírašaiva neboli lingájat, *Šivaismus*, s. 96 - pozn.

zásvětí“. Podle něj je pak kamenný *lingam* nějakým způsobem mocným předmětem, skrze nějž může člověk různým způsobem měnit své tělo a vědomí. Také však upozorňuje, že při vytváření a umístování *lingamu* je třeba dodržovat určitá pravidla, aby pracoval správně – a tato pravidla údajně přestala být dodržována ve středověku během bhaktického hnutí, kdy se „začala od spirituality oddělovat věda a zbyly jen emoce...“⁹⁴

Na základě svého přesvědčení a vědomostech o *lingamu* se pak tomuto muži podařilo v devadesátých letech postavit v Tamilnádu mezi Coimbatore a pohořím Velliangiri velký *Dhjáningam* (meditační lingam), jenž je volně přístupný veřejnosti. Podle S. J. Vasudéva je to první *lingam* takových rozměrů za poslední 2000 let.⁹⁵

2.7 Synové

Z pozdějších mýtů se dále dovídáme také o Šivových synech, z nichž se stali významnými dva – Ganéša a Skanda, které zde ve zkratce také uvedu, jelikož jsou v podstatě prodloužením jeho osobnosti *Mahéšvary*.

2.7.1 Skanda

Mýtus o pozoruhodném zrození Skandy, uvedený s mírnými rozdíly v Rámajáně, puránách i vyprávění Sómadévy, začíná tím, že poklid božských sfér naruší jistý démon Táraka, se kterým si nemůže poradit nikdo jiný, než Šivův syn. Bohové jdou tedy za Šivou a prosí jej o potomky-hrdinu, který by je vysvobodil. Šiva s Párvatí se pak bouřlivě milovali celých sto let, aniž by došlo ke splnění přání bohů. Podle verze Rámajány pak bohové uprosili Šivu, aby sémě vylil na zem, která ho předala Agnimu – ohni, ten pak božské Ganze, ta pak úpatí Himálaje, kde se Skanda narodí a přijme jej za vlastního šestero *Krttik* – *Pléjad*. Z toho důvodu je Skanda zobrazován se šestery ústy, či šestery hlavami a pažemi.⁹⁶

Když dospěl, skutečně pak zabil démona Táraku a pak i jiné demony, díky čemuž si vysloužil další jména, jako *Maháséna* – velevojevůdce, *Guha* – zázračný, *Gangeya* – syn Gangy, *Sarabhu* – zrozen mezi rákosím, abebo *Vélan* – nositel kopí, které dostal od svého otce jako zbraň. Jeho *váhanou* (vozidlem, vznášedlem) je páv.⁹⁷

⁹⁴ „What is the significance of linga? – Sadhguru Jaggi Vasudev. [online]. [cit. 2014-07-19]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HO6GtKkgC6k>

⁹⁵ Dhyanalinga. [online]. Coimbatore, 2013 [cit. 2014-07-19]. Dostupné z: <http://www.dhyanalinga.org/>

⁹⁶ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima*, s. 134-136.

⁹⁷ PATTANAIAK, Devdutt. *Shiva: an introduction*, s. 40.

2.7.2 Ganéša

Zrod druhého syna nebyl o nic méně pozoruhodný ani komplikovaný. Podle Brhaddharmapurány zatoužila jednou Párvatí po dítěti, Šiva však se však odmítal poutat rodinou. Aby jí aspoň trochu vyhověl, zhotovil panenku dítěte z kusu látky jejích šatů. Párvatí však svou mateřskou touhou přeci jen vdechla loutce život. Když vzal Šiva dítě do náručí, vinou nepříznivého znamení odpadla chlapci hlava, a to na severní stranu. Kvůli zármutku Párvatí pak vyslal svého býka Nandina, aby přinesl hlavu jiného tvora, jenž byl též otočen k severu, a přinesl hlavu Indrova slona Airávaty, kterou pak Šiva přiložil k tělu a chlapec obživil a stal se krásným a zářivým. Ostatní bohové pak přišli oslavit narození Šivova syna a podarovali ho dary a jmény. Je znám například jako Mahódara (Velkobřich), Ganéša (Pán ganů), Gadžánana (Se sloní tváří), Ékadantaka (S jediným klem) a především jako Vighnéša – Pán (odstraňovatel) překážek.⁹⁸ Jeho atributy jsou lotosový květ, sloní bodec, pera a inkoust, ačkoli bývá zobrazen i s různými jinými předměty, například s mísou koláčků, které patří k jeho nejmilejší obětině. Jeho jízdním zvířetem je vychytralá krysa, která je, stejně jako její pán, vždy připravena zdolat všechny překážky. Ganapati se stal v Indii velmi oblíbeným ochráncem, na něhož nikdy nezapomínají všichni, kteří potřebují štěstí do svých podniků, studií, obchodů či cest.

⁹⁸ ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovými očima*, s. 140-143.

3 ŠIVA V SRDCI – CESTY ŠIVAISMU A OSLAVOVÁNÍ PÁNA

3.1 Šivaismus – hlavní směry a jejich vývoj

V osobnosti Šivy můžeme sledovat pozoruhodné prolínání různých extrémních poloh – od nejtvrďšího asketismu, obsese smrtí, po soucit a pochopení, extatické projevy božství. Stejně rozličnou škálu přístupů najdeme i v praxi jeho uctívání, souhrnně nazývanou šivaismus, přičemž bývá jejich objekt adorace či patron mystické cesty, Šiva, často tím jediným, co mají společného.

Za prvopočátky šivaismu se obecně považuje uctívání védského Rudry. Popisy obřadní praxe k tomuto obávanému božstvu nabízejí *grhjasútry*⁹⁹. Nejzajímavější z těchto obřadů Rudrovi je asi oběť *śúlagava*, při níž byl obětován býk. Oběť se prováděla zásadně v noci mimo vesnici, kam se nesměla dostat jediná část zvířete. Při samotné oběti šlo hlavně o část zvanou *vapá*, překládáno jako omentum/předstěra, prakticky zřejmě tuk z břicha zvířete, který byl, coby výběr toho nejlepšího, za doprovodu chválení Rudry dvanácti jmény vhozen do obětního ohně.¹⁰⁰ Tento védsky se tvářící rituál má však podle Ravi¹⁰¹ zřetelně nevédskou povahu, pravděpodobně byl tedy přejat jako jakási lidová magická praxe z některého místního kultu. Podobným způsobem pravděpodobně vznikaly i mnohé pozdější praxe šivaistických sekt. První zmínky o šivaistech jako takových pak nacházíme v Pataňdžaliho gramatickém komentáři *Mahábhášja*, kde popisuje zjev jistého *šivabhágavaty*, tedy uctíváče Šivy jako Bhagavata, jak je nazýván v *Atharvaširas-upanišadě*. V *Mahábháratě* se pak již dovídáme přímo o škole *pašupata*.¹⁰²

Flood (jenž čerpá zejména z práce A.Sandersona)¹⁰³ rozděluje šivaismus jako takový na dvě základní větve (viz obr.11), na puránskou a nepuránskou. Z puránské se pak vyvinula i dnešní podoba „lidového šivaismu“. Ta druhá, nepuránská, se dále dělí na *antimárgu* (vnější cesta/také škola na scestí) a *mantramárgu* (cesta mantry/ pravá cesta), které se pak dále štěpily na menší podproudy. Zatímco jsou cesty *antimárgy* zaměřeny přímo na konečné osvobození, směry *mantramárgy* se zabývají také rozvojem magických schopností (*siddhi*) a dosažení slastí ve vyšších světech.¹⁰⁴

⁹⁹ Návodů na provádění menších obřadů pro hospodáře

¹⁰⁰ BHANDARKAR, R. G. *Šivaismus*, s. 24-25.

¹⁰¹ Tamtéž – pozn.

¹⁰² BHANDARKAR, R. G. *Šivaismus*, s. 48.

¹⁰³ FLOOD, Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*.

¹⁰⁴ FLOOD, Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*, s.158

Puránický šivaismus je postaven zejména na textech z Lingapurány a Šivapurány, také Šatarudríje a Atharvaširas upanišadě, přičemž se v písmech, jako například Kúrmapurána, přímo distancuje od ostatních sekt, jmenovitě škol Pašupata, Lakulíša, Šaiva a Kapálíka, kteréžto považuje za ohrožení védské tradice. Puránický šivaista, označován někdy též jako *mahéšvara*, uctívá božstvo *púdžou* – obětí dle védské tradice, a věří, že bude po smrti přivítán v Šivově království *Šivalóce*, jenž se nachází na vrcholku vejce světa.¹⁰⁵

Pašupatové

Škola Pašupata je jednoznačně nejstarší z dochovaných systémů, k jehož rozmachu došlo souběžně s kultem Krišny-Vásudévy, tedy pravděpodobně ve 2.st.př.n.l, jak lze usuzovat ze zmínek v mahábháratské *Náráyaníji*¹⁰⁶. Principy školy pocházejí od Šivy-Šríkanthy, přičemž není jasné, nakolik se jednalo o fyzickou osobu. Nicméně k inkarnaci Šivy prý později skutečně došlo, podle Váju a Lingapurány dávno Mahéšvarou předpovězené. Mělo se to udát způsobem po šivovsku podivným – pán se vtělil do mrtvoly bráhmana na hřbitově. Tato inkarnace je známá jako Lakulin či Lakulíša (pán s holí), někde uváděno též Nakulin¹⁰⁷, podle Kúrma purány se jedná o poslední z Šivových inkarnací. Tato škola, sice odmítaná zastánci védské tradice, s touto přesto zůstala do jisté míry spjatá a nikdy se zcela nezřekla jejích hodnot. Pašupatou se mohl například stát jen vysvěcený bráhman, jenž je nadále poután slibem celibátu a nesmí mluvit s příslušníky nižších kast, natož se ženami. Pašupatovská praxe (*sádhana*) má tři úrovně, v první žije adept u chrámu, třikrát denně se koupe v popelu a uctívá Šivu smíchem, zpěvem, tancem, mantrou, poklonami a službou chrámu. Bhandarkar ještě zmiňuje provádění posvátného zvuku *hudukkára*, jenž má znít jako mručení dobytka.¹⁰⁸ Ve druhé úrovni adept opouští chrám, vzdává se vnějších znamení sekty a pohybuje se ve společnosti, vykonáváje přitom anti-sociální činy (předstírání spánku, ochrnutí, postižení, lásky, dělání a říkání nesmyslných věcí). V posledním stádiu by se měl asketa uchýlit na odlehlé místo a tam meditovat na pět Šivových manter a slabiku *óm*.¹⁰⁹ Tato škola má samozřejmě, jako jiné, svou propracovanou filosofii. Podle Šankary stojí pašupati na těchto pěti principech: 1.*Kárya* – důsledek (pašu), 2.*Kárana* – příčina (pati), 3.*Yóga* – meditace, 4.*Vidhi* – rituální úkony a pravidla, 5.*Duhkhánta* – konec strasti.¹¹⁰

¹⁰⁵ Tamtéž, s.155.

¹⁰⁶ BHANDARKAR, R. G. *Šivaismus*, s. 52.

¹⁰⁷ Tamtéž, 49-51.

¹⁰⁸ Tamtéž. 68.

¹⁰⁹ FLOOD, Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*, s.156-157.

¹¹⁰ BHANDARKAR, R. G. *Šivaismus*, s. 64, et RAVI, R. tamtéž – pozn.

Na základě pašupotovské školy se vyvinuly i další „dceřiné“ směry, jako *Lakula* a *Kálamukha*. **Lakulové** ještě přitvrdili v extrémních praktikách. Jejich slib *mahávrata* je inspirován nejděsivějším ze Šiva-Rudrových aspektů na základě mýtu, kdy Šiva rozhořčen nad Brahmovým vzplanutím k vlastní dceři usekne jednu z jeho pěti hlav, a tím se vlastně dopustí hříchu zabítí bráhmana a musí putovat a žebrat, dokud není od hříchu očištěn. Lakulové si tuto inspiraci připomínají i vnějšími znaky – libují si v artefaktech z lidských kostí a nosí lebku jako nádobu, také kostěnou hůl *khatvánga*, či kostěný náhrdelník.¹¹¹ Okolo devátého století se ještě vyvinula, zejména v jižních oblastech, odnož zvaná **Kálamukha** (černá tvář), kteří měli dokonce své vlastní chrámy. Přestože jejich praxe též zahrnovala potíráním se popelem z mrtvol a pití alkoholu, na rozdíl od Lakulů se považovali za součást védského systému.¹¹²

Šaiva-siddhánta

Tato po pašupatovské větvi druhá významná škola, patřící ke směru *mantramárga*, vznikla podstatně později. Vzhledem k tomu, že je její dualistická doktrína založená na tantrických textech (celkem 28 tanter Siddhánty), které se z původní oblasti Kašmíru a okolí postupně rozšířily po celé Indii, odhaduje se vznik školy Šaiva/Siddhánta do období raného středověku. V následujících staletích se i učení Siddhánty dostalo při vlně bhaktického hnutí na jih, kde úspěšně zakotvilo, konečná podoba tamilského šaivismu se však od té severoindické značně liší – tedy zejména svým důrazem na citový vztah uctívajícího s božstvem. Dle základu šaivistické filosofie existují tři základní rozměry existence: *Pati* – Pán (Šiva v aspektu Sadášivy, vykonavatele pěti činností – vyzařování, udržování, re-absorbce, ukrývání a udělování milosti) stav transcendentního božství, původce vesmíru, *pašu* – individuální duše/zvíře, oddělená od Šivy *májou* (iluzí světa), a *paša* – pouto, spleť fenomenálních jevů. Zasvěcený šaiva taktéž usiluje touto cestou o vysvobození z koloběhu zrození tím, že se snaží praxí přiblížit ke stavu božství a stát se Šivovi rovným (ne však splynout s ním). Zvláštní důraz je v této škole kladen na každodenní praxi a rituály pod vedením učitele, přičemž adeпти podstupují zasvěcení při nástupu (*samaya-díkšá*) a na konci cesty (*nirvána-díkšá*), tedy v momentě smrti. Šaivistou se může stát muž z jakékoli kasty, nikoli však žena – ta získává duchovní zásluhy jen skrze praxi svého muže. Jednou ze specifických úkonů tohoto směru je také uctívání *lingamu*, do nějž je božstvo - Šiva při rituálu přivoláván, po obřadu jej zase opouští.¹¹³

¹¹¹ FLOOD, Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*, s.157.

¹¹² Tamtéž, s.158.

¹¹³ FLOOD, Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*, s.161-164.

Ne-siddhántové směry

Další velkou skupinou *mantramárgového* směru tvoří sekta **Kapála**, jež vychází z Bhairava tanter. Kapála je v mnohém podobná Lákule – také se orientuje na děsivé aspekty božství, adepti na sebe zrovna tak vzali pokání velkého slibu a krášlí svět svými dekadentními rituálními předměty, zejména žebrací miskou z lebky (kapála), podle níž si vysloužili své jméno (lebkouni). Způsoby uctívání svých idolů však dovedli ještě dál – do svých rituálů zařadili také oběti krve, masa, alkoholu a tělesných tekutin z rituálních souloží, čili vše, co je pro védského bráhmana naprosto nepřipustné. Tyto praktiky porušující veškerá tabu tehdejší vysoké společnosti měly vést k získání magických sil.¹¹⁴ Tento směr již dnes v Indii prakticky vyhynul, podobné tendence však lze dodnes potkat u asketů **Aghóri**¹¹⁵ ve Váránasí, o nichž se tvrdí, že k dosažení uvědomění jednoty se někdy uchylují dokonce ke kanibalismu. Dalším podsměrem, následující část Bhairava tanter - *vidyápítha*, byla škola **Kaula/Kula**, jež se zaměřuje na ženský aspekt božství, též tedy spíše jeho temnější a živočišnější částí. Z východní větve této tradice se také vyvinul tzv. *Kašmírský šivaismus*.

Kašmírský šivaismus

Na *Kašmírském šivaismu* je podivuhodné, že ačkoli původem vychází v *mantramárgy*, kde si většina stoupenců libuje v obskurních rituálech, za jeho rozvojem stojí bráhmané, kteréžto oslovila monistická filosofie *Triky* (trojjednosti). Trika na rozdíl od *Šaiva-siddhánty* nepovažuje duši a vesmír za oddělené od božského vědomí-Šivy, ale vnímá jen jako projev Jediného absolutního vědomí. Cílem adepta *Triky* je tedy navrátit svou duši do tohoto stavu vědomí, jenž má na úrovni kultu formu Šivy nebo také jeho ženského protějšku Kálí. Díky tomu, že si získala sympatie nejvyšší kasty, se tato tradice nadále rozvíjela skrze své žáky ve filosofickém rozměru. Například světec *Vasugupta* (9.-10.st) na základě snového zjevení o *Mahádévovi* sepsal *Šiva sútry*, které se staly klíčovým textem KŠ. Jistý *Sómánanda* (10.st.) přispěl teologickým pojednáním *Šivadršti* (Vize Šivy). Nejproslulejším patronem monistického přístupu k šivaismu se stal *Abhinavagupta* (11.st.) se svým kompendiem *Tantralóka*, kde detailně popisuje praxi *Triky*, jejíž rituální úkony sic neztratily na svéráznosti tantrismu (tzn. konzumace masa a vína, rituální sex), avšak s náležitě uchopenou symbolikou ukazují cestu ke sjednocení se s božským vědomím. Tato pozoruhodná škola byla bohužel ve svém rozkvětu rozprášena za muslimské invaze v 11.st.¹¹⁶

¹¹⁴ Tamtéž, s.165-167.

¹¹⁵ Ilustrační obr.12

¹¹⁶ FLOOD,Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*, s.167-168.

Lingáyat

Z rozsáhlého příbuzenstva uctíváčů Šivy zbývá ještě zmínit větev *lingáyatů/vírašaivů*, kterou můžeme také vnímat jako jakousi symbolickou střední cestu mezi extremismy nevédského šivaismu a ortodoxní védskou rétorikou. Zvláštností této školy totiž je, že se neomezovala jen na náboženský aspekt, nýbrž vytvořila si vlastní komplexní sociální strukturu s vlastními pravidly pro udržování své víry. Mnohdy se uvádí, byla založena světce Basavou ve 12.st (Flood), podle Bhandarkara se Basava, který byl spíše politickým než náboženským reformátorem, zřejmě jen zasadil o zviditelnění a rozšíření nauky *vírašaiva* („Šivovi hrdinové“) mezi lid. V této souvislosti existují ještě zmínky (např. v Basava-puráně) o jistém Ekántovi, který měl při střetu s džinisty demonstrovat svou víru tím, že si usekl hlavu, která mu následně byla navrácena milostí pána Šivy.¹¹⁷ Jako v případě kašmírského šivaismu, i zde se nauka uchytila ve vyšších vrstvách, tedy zřejmě mezi příslušníky kněžské kasty, zvanými *árádhjové*, kteří nebyli spokojeni s vládou ortodoxní bráhmanské vrstvy.¹¹⁸

Hlavním rysem lingáyatské školy je uctívání Šivy v podobě *lingamu*, kterýžto předmět nosí zasvěcenci zavěšený na krku ve stříbrném pouzdře, jako vnější znak příslušnosti ke kultu. Ohledně *lingamu/lingy* mají vlastní propracovanou doktrínu. Podle této nauky je svrchované božské vědomí, jež je zároveň samotnou esencí Šivy, nazýváno *sthala*. Slovo *linga* pak v kontextu nauky znamená *znak/symbol*, spojení obou – *lingasthala* (tedy uctíváný Šiva) se dá interpretovat jako „symbolický podklad všeho“.¹¹⁹ Individuální duše, *angasthala*, se pak skrze bhakti opět sjednocuje se Šivou. Zasvěceny mohou být i ženy, kterým jsou také v rámci společnosti přisouzena větší práva než v kterémkoli jiném náboženském systému v Indii – například se mohou po smrti manžela opětovně vdát a nejsou během menstruace považovány za nečisté. Vlastní rituály *lingáyatů* jsou velmi podobné bráhmanským, není při nich přítomné maso, alkohol, ani jiné z „levorukých“ praktik.¹²⁰

¹¹⁷ BHANDARKAR, R. G. *Šivaismus*, s. 92.

¹¹⁸ Tamtéž, s.107.

¹¹⁹ RAVI, Rasa, Tamtéž, s. 96 - pozn.

¹²⁰ Tamtéž, s. 95-104.

3.2 Svátky a svatyně

Hlavní šivaistické svátky

Po posledním dni každé temné poloviny v měsíci¹²¹ nastává noc zasvěcená Pánovi, **Šivarátrí**. Šiva je jedním z mála bohů, jimž se vzdává pocta v tuto dobu; prý je to proto, že v tomto temném čase síla většiny bohů slábne, zatímco démoni nabývají na síle, a jediným, kdo se s nimi dokáže vypořádat, je Šiva.¹²² Šestého dne prvního jarního měsíce phalgun, což odpovídá našemu únoru/březnu, pak každoročně nadchází **Mahášivarátrí** (Velká Šivova noc), kdy Šiva tančí svůj tanec *tándava*, taktéž se jedná o svatební noc Pána s Párvatí. Pro věřící to znamená půst a probdělou noc plnou oslav, hudby, zpěvu posvátných textů a přinášení hojných obětí podobám božského páru. Lingamy dostávají speciální koupel zvanou *pañcagavja*, jež se skládá z mléka, kyselého mléka, másla, moči a kravského hnoje. Ženy se o této noci modlí k Párvatí za dobré muže a dlouhé a šťastné manželství.¹²³

Druhým velkým svátkem je **Kártik Púrnima**, jež připadá na úplňk podzimního měsíce Kártik (říjen/listopad). Je to den oslavy Šivova vítězství nad démonem Tripurou, jehož tři létající města sestřelil jediným šípem. Věřící v tuto noc zapalují lampy, postí se a vykonávají očištné koupele ve svatých řekách a chrámových bazéních. Někteří se postí i po celý měsíc Kártik, aby si zajistili Šivovu ochranu po dobu největší temnoty v roce.¹²⁴

Svatyně

Chrámy a svatyně zasvěcené Šivovi lze najít po celé Indii, naopak větším oříškem by bylo pokoušet se najít vesnici, kterou by nezdobil alespoň jediný maličkatý lingam. Heroické sochy Mahěšvary a lingamy na nás mohou navíc vykouknout úplně kdekoli – v řece, na skalách, v jeskyních nebo třeba uprostřed lesa. Přesto jsou některá místa považována za významnější než jiná.

Džjótir-linga (světelné lingamy):

Existuje dvanáct chrámů po celé Indii, které skýtají lingamy s největším množstvím zachycené esence Šivovy energie. Prvním je **Višvanáth** ve Váránasí, kam putují šivaisté

¹²¹ Hinduistické svátky nemívají pevné datum, jako svátky v našem západním kalendáři, jelikož se řídí podle lunisolárního kalendáře *pañčānga* (měsíce se dělí po 14 či 15 dnech podle fáze luny na světlé a tmavé poloviny, jednou za 2-3 roky se vloží jeden měsíc navíc). Jednotlivá data se mohou dokonce lišit podle regionu.

¹²² PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*, s.105.

¹²³ <http://www.mahashivratri.org/when-is-shivaratri.html>

¹²⁴ PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*, s.106.

z celé země, aby uctili lingam vodou z Gangy, což přináší velké požehnání, zvláště pro poslední cestu z tohoto světa. V madhyapradéšském Udždžainu leží chrám **Mahákaléšvara**. Podle legendy královské město kdysi napadli sousední vládci s démony a chtěli krále připravit o vzácný drahokam, který mu věnovali jákšové (polobožské bytosti). Král prosil V Madhjapradéši nalezneme také chrám **Omkaréšvara** (pán zvuku óm) či **Amaréšvar** (nesmrtelný pán), situovaný na ostrově řeky Narmady.

Mállikardžuna či **Šailéšvara** je situován v Andhrapradéši, na hoře Šaila u břehu Krišnovy řeky Patalganga. Mállika a Ardžuna jsou dalšími z variací jmen Šivy a Párvatí, boha a bohyně, *mallika* je také označení pro květy jasmínu, kterými se uctívá zdejší lingam. Daršan tohoto chrámu prý přináší osvobození od hříchů a strachů. Na úpatí Himálaje ve státě Uttarkhand putují zástupy poutníků uctít džjótir-lingam v chrámu **Kédarnáth**, postaveném Šankaračárjou již v osmém století n.l.. Podle jednoho mýtu je toto místo spojeno s rodem samotných Pánduovců z Mahábháraty, podle jiného přišel Šiva posvětit toto místo na přání zřeců – inkarnací Višnu - Náry a Nárájana. Chrám **Ghušméšvara** v Rádžasthánu údajně nese jméno po jedné z oddaných, která před Šivou obstála ve zkoušce zabití syna. **Sómanáth** na jihozápadním pobřeží státu Gudžarát byl věnován spojení Šivy a Měsíce, toto místo je současně také zasvěceno avatáru Višnu - Krišnovi. Jedním z nejpodivnějších mýtů se pyšní bihárský světelný lingam - **Vaidyanáth**. Tento artefakt věnoval Šiva oddanému démonu Rávanovi, aby si jej odvezl na ostrov Lanka. Bohové se však báli, že by Rávana mohl získat příliš velkou moc, Varuna mu proto naplnil břich vodou, a tak byl Rávana nucen se jít vymočit, zatímco Višnu zakořenil lingam na místě, kde stojí dodnes. Když později Ráma zabil Rávana, na usmíření Šivy vztyčil na východním pobřeží Tamilnádu na jeho počest lingam **Ráméšvara**. V Maháráštre poblíž Púny nalezneme džjótir-lingam v chrámu **Bhímešvara/Bhímašankara**. Jak název napovídá, tento chrám byl postaven na počest Šivova vítězství nad démonem Bhímou. Ve stejném státě se nachází také další dva z dvanácti světelných lingamů. **Trimbakéšvara** byl stvořen ve jménu tříoké podoby Šivovy u řeky Gódávarí, **Nágéšvara** byl zasvěcen Šivově schopnosti smířit lidi s hadími bytostmi - nágy.¹²⁵

V oblasti jižní Indie je zvláště uctívána ještě pětice lingamů představující pět elementů - tzv. *pánc-bhúta linga*, zatímco několik chrámů je zasvěceno aspektu tanečníka – Nátarádže.¹²⁶

Nelze nezpomenout také jeskynní komplex Ellory a ostrovní kamenný chrám Elefanta v Maháráštre, kde jsou k nalezení v kameni zvěčněná pozoruhodná vyobrazení

¹²⁵ PATTANAIAK, Devdutt. *Shiva: an introduction*, s.107-111.

¹²⁶ Tamtéž, s.111.

různých aspektů Šivy z období druhé poloviny prvního tisíciletí. Tato místa jsou však dnes spíše kulturní zajímavostí než-li duchovním cílem poutníků – šivaistů.

ZÁVĚREM

Miluji toho Krásného
Bez pouta, beze strachu
Bez rodu, bez země
Bez hraničních znamení
Pro Jeho krásu...

Vezměte si ty své muže,
co umírají a rozkládají se
a krmte si je u kuchyňských ohnišť!¹²⁷

Autorkou této básně měla být jistá Mahádévjakka z bhaktického hnutí *Lingájat*, jedna z ojedinělých asketek (tedy ta, o níž se ví), které měly odvahu zasvětit svůj život vizi dokonalého božství ve formě Šivy stejným způsobem jako muži – asketové, tedy putováním bez majetku, řádného oděvu a péče o tělo. Až tak dokázal *šivaismus* v rámci školy *Vírašaiva* prolomit hranice socio-kulturního smýšlení.

Co se samotného Šivy týče – zdá se, že se v jeho osobnosti podařilo snoubit védský přístup k obřadnictví s pozůstatky místních kmenových náboženských kultů. Rudra-Šiva je zcela jedinečným archetypem, zahrnujícím velmi rozmanité představy o dokonalé podobě mužské energie. Je dokonalým manželem i otcem, ač k narození jeho synů došlo neobvyklým způsobem, a také dokonalým neporazitelným bojovníkem. Na duševní rovině je ztělesněním nezdolné vůle, schopnosti dosáhnout skrze pravý záměr jakýchkoli cílů. Skrze spojení s jógicko-tantrickým učením také dává nahlédnout skutečnou podstatu lidské duše a povahu života a smrti. Je strážcem brány k věčné blaženosti.

¹²⁷ Autorský překlad dle anglické verze, viz FLOOD, Gavin. *An Introduction to Hinduism*, s.172.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- BHANDARKAR, R. G. *Šivaismus*. 1. vyd. Plzeň: Siddhaika, 2013. ISBN 978-80-905130-0-6.
- DONIGER, Wendy. *Śiva: the erotic ascetic*. 1st publ. Oxford: Oxford University Press, 1981.
- FILIPSKÝ, Jan. *Dějiny Indie: Zrození indické civilizace*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-493-0.
- FLOOD, Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*. 1. Vyd. New Dillí: Cambridge University Press with Foundation Books, 1998.
- PATTANAIK, Devdutt. *Shiva: an introduction*. 3rd print. (2001). Mumbai: Vakils, Feffer and Simons, c1997.
- SIVARAMAMURTI, C. *Śatarudríya: Vibhúti of Śiva's iconography*. New Delhi: Abhinav Publications, 1976.
- ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). *Hinduismus: Základní texty východních náboženství*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007.
- ZBAVITEL, Dušan. (A KOL.). *Bozi, bráhmani, lidé: čtyři tisíciletí hinduismu*. 1.vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964.
- ZBAVITEL, Dušan. *Bohové s lotosovýmá očima: hinduistické mýty v indické literatuře tří tisíciletí*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 1997.
- ZBAVITEL, Dušan. *Upanišady*. Vyd.1. Praha: DharmaGaia, 2004. ISBN 80-86685-34-9
- Sir John Hubert Marshall. [online]. s. 1 [cit. 2015-01-08]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/366589/Sir-John-Hubert-Marshall>
- SRINIVASAN, Dolores. The So-Called Proto-Siva Seal from Mohenjo-Daro: An Iconological Assessment. *Archives of Asian Art*. 1976, 1975/1976, č. 29. DOI: ISSN: 00666637. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/20062578?sid=21105025764371&uid=70&uid=3737856&uid=4&uid=2129&uid=2>
- SADHGURU JAGGI VASUDEV. "What is the significance of LINGA?". In: *Youtube* [online]. 2011 [cit. 2015-01-08]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HO6GtKkgC6k>

ILUSTRAČNÍ PŘÍLOHA:

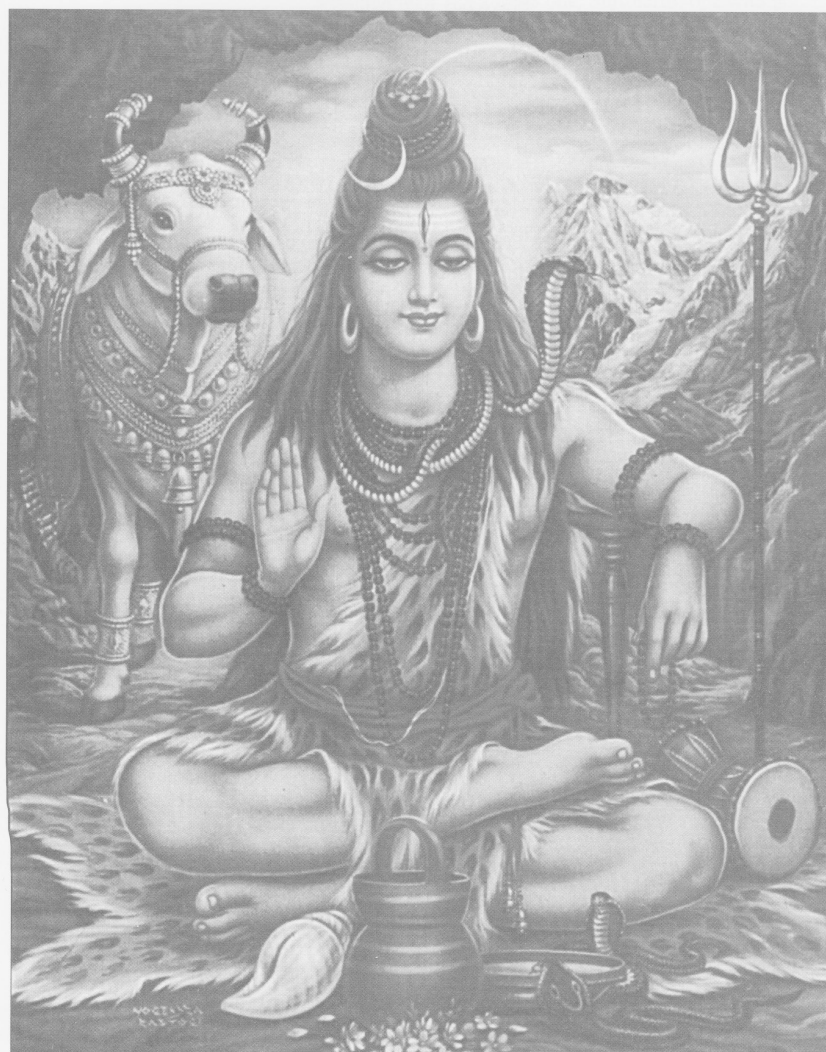
obr.1 – „Marshallův“ *proto-Šiva* na harappském pečetidle.

zdroj:http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00routesdata/bce_500back/indusvalley/protoshiva/protoshiva.html

obr.2 - Šiva a Párvatí, Mahábalipuram

zdroj: <http://media-cdn.tripadvisor.com/media/photo-s/05/34/dc/07/sea-shore-temple.jpg>

Shiva; calendar print

121

Obr. 3 – Dnešní lidový Šiva - *Mahájógín*

Zkopírováno z: PATTANAİK, Devdutt. Shiva: an introduction. 3rd print. (2001). Mumbai: Vakils, Feffer and Simons, c1997, s.121.

Obr. 4 – Šiva *Bhairava* – Ellora

zdroj: <https://www.flickr.com/photos/301202/2950441535/>

Obr. 5 – Šiva *Natarádža*, bronz 11.st.n.l., Tamilnád

Zdroj: <http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/39328>

Obr.6 – *Ardhanarīśvara*, jeskynní komplex Elephanta

zdroj: <https://thatandthisinmumbai.wordpress.com/2011/03/24/elephanta-caves/>

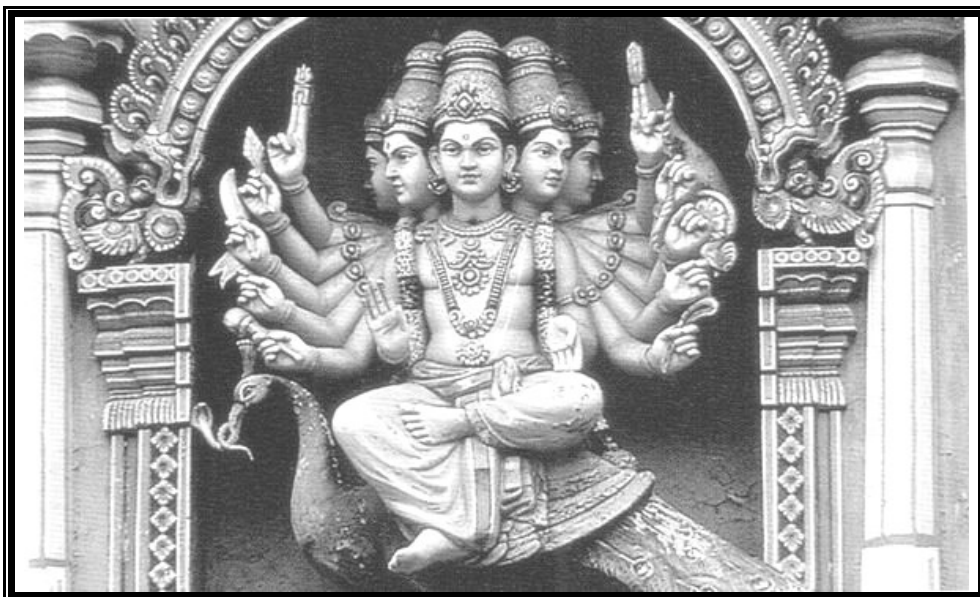
Obr. 7 – *Lingódbhava*, Tamilnád za dynastie Čólů, počátek 10.st.n.l.

zdroj:http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/asia/s/stone_statue_of_shiva_as_lingo.aspx

Obr. 8 – Harihara (Vinód Bhardvadž)

Zdroj: <http://www.exoticindiaart.com/product/paintings/harihara-HJ21/>

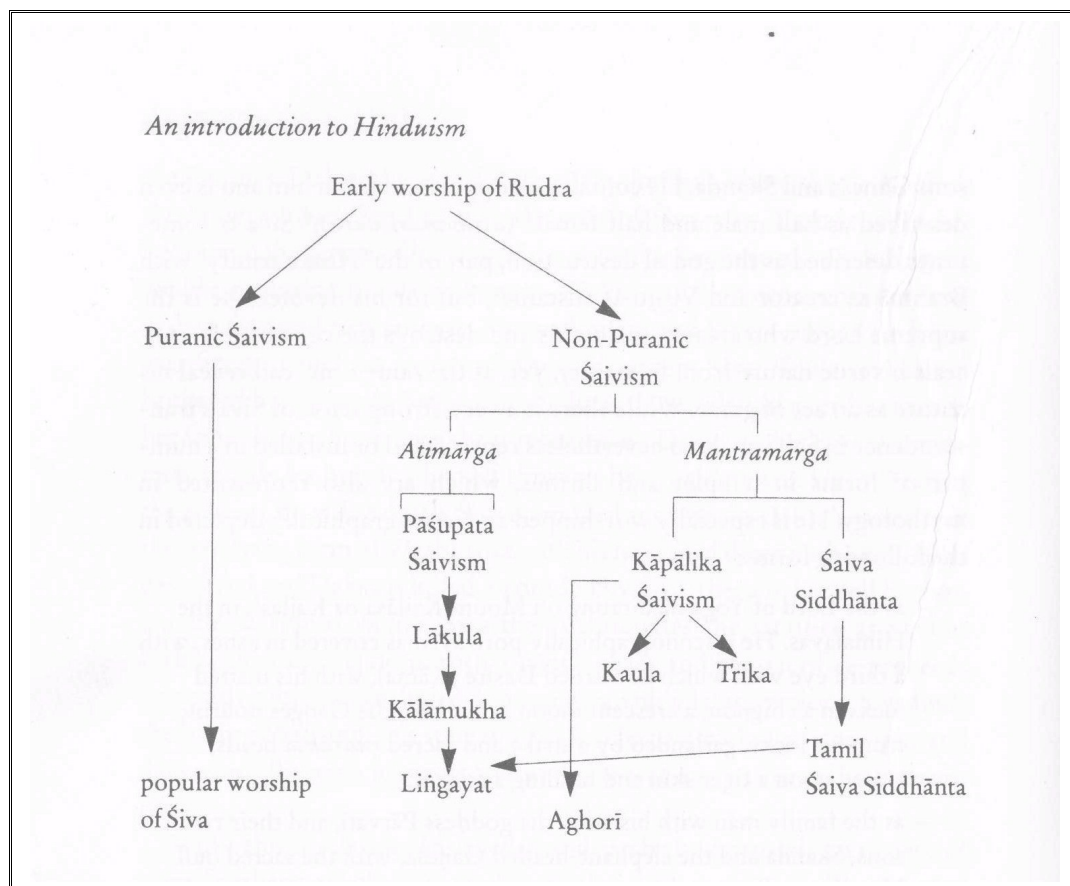
Obr. 9 – Skanda, chrám Mínákší v Madurai

Zdroj: <https://www.travelblog.org/Photos/1720741>

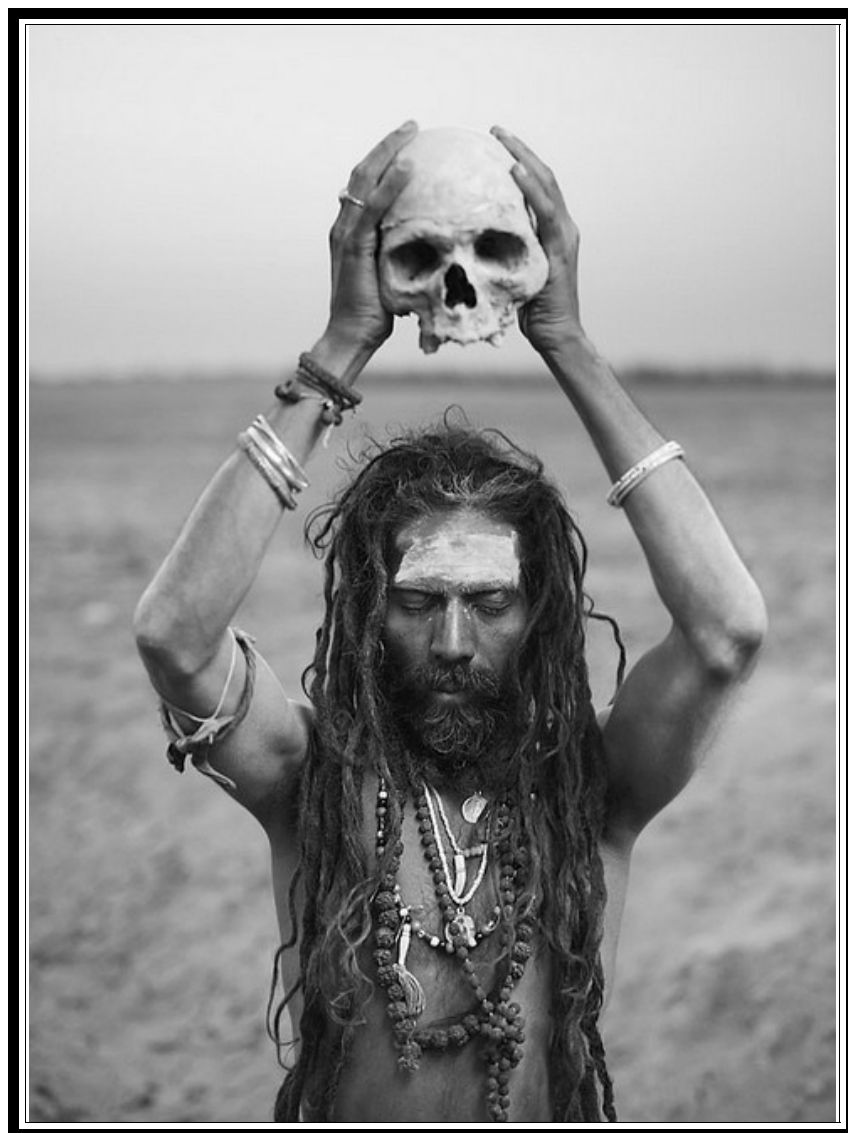
Obr. 10 – Ganapati – jihoindická malba se zlatem

Zdroj: <http://www.vintageasian.com/10-ganesh/>

Obr.11 – Floodův graf vývoje šivaistických sekt

FLOOD,Gavin. 4. *An Introduction to Hinduism*, s. 152.

Obr.12 – Aghóri tantrik se svým rituálním předmětem

Zdroj: <http://www.cultofweird.com/culture/aghori-cannibal-hindu-monks/>